Les primeries de la recerca sobre les traduccions bíbliques catalanes medievals. La proposta de Samuel Berger (1890)

Pere Ignasi Poy
Universitat de Barcelona

The first of the research on medieval Catalan Bible translations. The proposal of Samuel Berger (1890)

Citació: Poy, Pere Ignasi (2021). Les primeries de la recerca sobre les traduccions bíbliques catalanes medievals. La proposta de Samuel Berger (1890). *Ítaca. Revista de Filologia* (12), 227-278. https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

Rebut: 29/09/2021 | Acceptat: 05/10/2021
© 2021 Pere Ignasi Poy | ppoy@ub.edu | https://orcid.org/0000-0003-3419-4301
Aquest treball és subjecte a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons (CC BY 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Aquest article es desenvolupa en sintonia amb les línies característiques del projecte *La Bibliografia de Texts Catalans Antics i el seu context literari (occità i llatí). Dels manuscrits al món digital* (Govern d'Espanya: FFI2014-55537-C3-1-P), alhora que es fa ressò de les consideracions metodològiques efectuades pel grup de recerca consolidat *Pragmàtica de la literatura de l'edat mitjana* (Generalitat de Catalunya: 2017 SGR 1335). La direcció tant del projecte com del grup recau en Gemma Avenoza (Universitat de Barcelona-ircvm). Així mateix, es beneficia de les orientacions pròpies del projecte *Corpus Biblicum Catalanicum. Edició crítica de les traduccions bíbliques catalanes fins a l'any 1900*, liderat per l'Associació Bíblica de Catalunya, amb el suport de la Generalitat de Catalunya, i integrat en el *Corpus Scriptorum Cataloniae* de l'Institut d'Estudis Catalans. La presidència i la direcció del projecte recauen en Armand Puig (Ateneu Universitari Sant Pacià) i Pere Casanellas (Societat Catalana d'Estudis Hebraics).

Resum

Com a investigadora —tant a l'Institut de Recerca en Cultures Medievals de la Universitat de Barcelona com en el projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* de l'Associació Bíblica de Catalunya—, Gemma Avenoza (1959–2021) centra una part dels seus interessos en la qüestió relativa a la presència i la circulació de la Bíblia en l'Europa medieval des d'unes perspectives —la de revisar els repertoris dels fons documentals i la d'inventariar els arxius pendents— desenvolupades a redós d'escriure i defensar la tesi de doctorat (1989). Es tracta d'unes opcions que, en la pràctica, la integren en la cadena que, pel que respecta a les anàlisis bíbliques, Samuel Berger (1843–1900) comença arran de finalitzar la primera etapa

dels estudis teològics (1867). En certa manera, doncs, l'oportunitat d'homenatjar Avenoza brinda la circumstància de reivindicar Berger. Per assolir-ho, aquest article en recupera —i en rellegeix en clau filològica— la contribució «Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes» (1890). No endebades, inaugura la recerca acadèmica entorn de les traduccions bíbliques catalanes medievals a partir dels testimonis manuscrits. A més, articula la proposta primicera adreçada a donar-ne raó amb una voluntat global. I, principalment, orienta, amb les seves afirmacions conclusòries, totes les percaces posteriors sobre aquestes traduccions bíbliques, entre les quals destaquen les de Josep Perarnau (1978-1983), Josep Izquierdo (1997), Armand Puig (1997-2001) i Pere Casanellas / Armand Puig (2004-2021). Comptat i debatut, heus aquí l'estela també prosseguida per Avenoza.
Paraules clau: Samuel Berger; Europa medieval; Vulgata llatina; Bíblia romànica; traduccions bíbliques catalanes medievals

Abstract
As a researcher —both at the Institute for Research on Medieval Cultures of the University of Barcelona and in the project *Corpus Biblicum Catalanicum* of the Biblical Association of Catalonia—, Gemma Avenoza (1959–2021) focuses part of her research on the presence and circulation of the Bible in medieval Europe from some perspectives —reviewing the repertoire of texts collections and inventorying archives not visited— developed on her doctoral thesis (1989). In practice, her methodology follows the path that Samuel Berger (1843-1900) began at the end of his first stage of theological studies (1867). In a way, then, the opportunity to pay tribute to Avenoza provides the occasion to vindicate Berger. In order to achieve this, this article recovers, and rereads in a philological key, his contribution «Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes» (1890). As a matter of fact, he starts the academic research on the medieval biblical translations into Catalan from manuscript witnesses. Furthermore, he articulates the earliest proposal on the subject with a broader view. And, in particular, he guides, with his conclusive statements, all the latest in-depth studies on these biblical traslations, among which those by Josep Perarnau (1978-1983), Josep Izqui-

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

erdo (1997), Armand Puig (1997-2001) and Pere Casanellas / Armand Puig (2004-2021) stand out. All things considered, these are the tracks also followed by Avenoza.
Keywords: Samuel Berger; medieval Europe; Latin Vulgate; Romance Bible; medieval biblical translations into Catalan

1. Introducció

Vam acomiadar el dia 22 de gener de 2021 amb la mala notícia que Gemma Avenoza, eruditíssima catedràtica de filologia romànica a la Universitat de Barcelona, ens havia abandonat a seixanta-un anys d'edat. En una paraula, ho havia fet per culpa d'un càncer contra el qual certament havia lluitat, de forma ferotge, amb tota la seva empenta. Tanmateix, la circumstància de saber-ho per endavant no va restar sorpresa —ni dolor, per descomptat— a la desventura.[1]

En l'estudi de les diferents expressions de la cultura romànica, Avenoza sens dubte va ressaltar per consagrar-se a la ciència dels llibres medievals. D'arribada, sobretot es va interessar per la recerca entorn del seu disseny i el seu format, sempre en paral·lel a la curiositat per la seva difusió i la seva lectura. I, de mica en mica, i quasi com a efecte lògic, també es va ocupar de les qüestions relatives, si més no, a les humanitats digitals, la codicologia, els *membra disiecta*, els fragments, les fonts literàries i les traduccions.

Avenoza va protagonitzar una trajectòria acadèmica que, en bona mesura, es va prefigurar en la tesi amb què el 1989 va obtenir el grau de doctora en Filologia Romànica per la Universitat de Barcelona. Desenvolupada sota la direcció de Vicenç Beltran i presentada com a *Repertori dels manuscrits en llengües romàniques conservats a biblioteques barcelonines*, va encarnar una aportació a un projecte, singularment inspirat per Carlos Alvar, consistent a elaborar un catàleg general dels manuscrits preservats a les biblioteques espanyoles a partir de l'anàlisi directa dels

[1] Per resseguir-ne les singladures personal i acadèmica, i per fer-ho de forma succinta, es pot acudir a la meva necrologia sobre Gemma Avenoza (Poy: 2021).

materials inventariats. En particular, i atenent a les nombroses contribucions prèvies en aquest àmbit —l'aplec de les quals es posposa, ja que depassa el confí d'aquest article—, va detectar i va examinar els manuscrits escrits en una llengua romànica distinta de la catalana, custodiats a les biblioteques barcelonines i datats no més tard del 1500 (AVENOZA: 1989).

Així les coses, i abans d'entrar en matèria, Avenoza va compartir amb els seus lectors, absolutament especialitzats, unes observacions incisives, alhora que unes reflexions engrescadores. Al cap i a la fi, unes observacions i unes reflexions que encara són vàlides, malgrat que han complert poc més de tres dècades (AVENOZA: 1989, xiij-xxvij).

Primer que res, Avenoza va incidir en la realitat que el medievalista freqüentment no es pot beneficiar de les innovacions catalogràfiques en planificar les seves recerques i, en especial, en localitzar els manuscrits d'un text determinat o en revisar-ne les edicions existents. Tot plegat, sovint s'ha de cenyir a consultar uns registres, els antics, que, d'antuvi, es remunten a l'entrant del segle XX —o, àdhuc, a la darreria del segle XIX— i que, de retop, no disposen de cap descripció unitària. I, a continuació, endemés s'ha d'encomanar a la benignitat de les conjuntures perquè el ventall d'estralls bèl·lics, entre altres infortunis que influeixen sobre l'accés als documents, no l'afecti o no ho faci gaire.

De continent, Avenoza va cridar l'atenció sobre la peripècia que, en la pràctica, el medievalista posseeix una informació força reduïda dels manuscrits guardats arreu del planeta. A causa d'aquesta situació, no gaudeix d'un cens que no sols llisti la totalitat dels fons que es coneixen, sinó que també descrigui la totalitat dels manuscrits que s'hi integren. En unes altres paraules, necessita comptar amb un registre detallat dels texts pervinents del passat amb anterioritat a capbussar-se justament en la investigació del passat.

Amb una activitat iniciada a l'escalf de la recerca doctoral —i amplificada de forma consecutiva—, Avenoza va ajudar a resoldre, en part, el panorama denunciat, entre altres experts, per ella mateixa, com acabo de ressenyar. I hi va procedir a cop segur. De primera intenció, però, va excloure els manuscrits redactats en català de les seves indagacions a les biblioteques de Barcelona —i, al capdavall, a les de Catalunya—, argu-

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

mentant que Pere Bohigas hi va treballar tant amb intensitat com amb encert (BOHIGAS: 1985).[2] De mica en mica, a més, hi va aplicar el seu judici —a saber: el corresponent a la recepció crítica de les tasques efectuades fins aleshores (AVENOZA: 1989, xix)—, cosa que, d'una banda, va millorar la informació sobre alguns manuscrits i, d'una altra, va permetre el rescat d'altres d'oblidats. En darrer terme, l'apartat del seu currículum professional que es refereix a l'escrutini de les traduccions bíbliques catalanes medievals n'és una mostra prou eloqüent.[3]

A propòsit, Bohigas va ésser un dels intel·lectuals que van mantenir viva l'atenció cap a aquestes traduccions bíbliques després que Raymond Foulché-Delbosc se'n va cuidar en el I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona el 1906 (FOULCHÉ-DELBOSC: 1908). I ho va acomplir de dues formes. De bon començament, en va descriure els testimonis en el marc del projecte *Repertori de manuscrits catalans* (BOHIGAS: 1927, 435-436; 1930-1931, 95-101). I, amb el temps, en va bastir el relat amb una visió panoràmica —i, per això, amb un criteri compendiós— en escaure's, d'una banda, la celebració del II Congrés Litúrgic a l'Abadia de Montserrat el 1965 (BOHIGAS: 1967, 125-131) i, d'una altra, la impressió del *Diccionari de la literatura catalana* el 1979, l'empresa del qual precisament va arrencar el 1965 (BOHIGAS: 1979, 87-88).

---

[2] El 1985 Pere Bohigas va aplegar en *Sobre manuscrits i biblioteques* tres dels quatre articles que entre el 1926 i el 1931 va publicar en *Estudis Universitaris Catalans* per mostrar els resultats del projecte *Repertori de manuscrits catalans*, iniciat el 1921 amb l'objectiu de registrar i estudiar els manuscrits aixoplugats fora de Catalunya, tot i procedir-ne (BOHIGAS: 1926; 1927; 1928; 1930-1931). I el 1985 i el 2012 Amadeu J. Soberanas i Josep Massot en van avaluar a bastament les circumstàncies, les finalitats i les repercussions (SOBERANAS: 1985; MASSOT: 2012). A banda, el 1982 el primer va enllestir una de les semblances biobliogràfiques més rodones sobre Bohigas (SOBERANAS: 1982). I el 2001 l'Institut d'Estudis Catalans va reeditar una mostra significativa de les seves aportacions intel·lectuals a la ciència de la cultura catalana medieval (BADIA, COLÓN & MORAN: 2001).

[3] Gemma Avenoza va preparar una quarantena llarga de dissertacions sobre aspectes bíblics, sumant-hi les vinculades a temes tant extrabíblics com parabíblics. I, directament o indirecta, va al·ludir a l'afer de les traduccions bíbliques catalanes medievals en una vuitena part d'aquests treballs. Agraeixo sobre manera a Lourdes Soriano (Universitat de Barcelona-IRCVM) l'amabilitat de facilitar-me l'accés a aquestes dades.

Al seu torn, Foulché-Delbosc va prosseguir la labor que el 1890 Samuel Berger va exposar a la comunitat acadèmica amb escrupolositat (BERGER: 1890, 507-548),[4] arran que el 1897 Alfred Morel-Fatio la va propagar per mitjà de l'influent *Grundiss der romanischen Philologie* (MOREL-FATIO: 1897, 86-89).[5] A final del segle XIX, doncs, Berger va publicar un article amb la fita de donar raó de les repercussions de les seves percaces entorn de les traduccions bíbliques catalanes medievals. És veritat que, encara no cent anys abans, Joaquim Llorenç Villanueva va parar esment a l'existència d'aquestes traduccions bíbliques (VILLANUEVA: 1791, 5-9, cxvij-cxxxv).[6] Però també ho és que Berger es va ocupar de fer el primer esforç encaminat a explicar aquest fenomen traductor de forma integral —a més de documentada i, sobretot, sistemàtica—.[7]

De llavors ençà, Berger ha esdevingut no sols un pioner sinó sobretot un referent. En aquest sentit, s'ha d'admetre que, entre el 1978 i l'actualitat, especialment Josep Perarnau, Josep Izquierdo, Armand Puig i Pere Casanellas han bolcat molts afanys amb la intenció de formular les seves propostes per interpretar l'aparició de les traduccions bíbliques ca-

[4] La necrologia que el 1901 Henry J. White va dedicar a Samuel Berger té la utilitat de caracteritzar a la perfecció la rellevància de les seves contribucions per a les filologies bíblica i romànica (WHITE: 1901), necrologia que, en part, troba la seva complementació en el report que el 1900 Gabriel Monod va consagrar als esdeveniments del mateix any (MONOD: 1900, 94-95).

[5] La realitat que, més enllà d'algunes referències genèriques —i, en certa manera, críptiques—, François R. Cambouliu no va abordar la qüestió corresponent a les traduccions bíbliques catalanes medievals en *Essai sur l'histoire de la littérature catalane* del 1857 —en una paraula: la sola història de la literatura catalana que, establerta amb uns criteris moderns, va aparèixer abans de la «Katalanische Literatur» ultimada per Alfred Morel-Fatio (BERNAT & HEINZER: 2017, 216)— prova l'impuls que, a l'últim, la inclusió en *Grundiss der romanischen Philologie* va significar per a aquest assumpte a partir del 1897 (CAMBOULIU: 1857, 20).

[6] En el segle XIX, Jaume Villanueva, Fèlix Torres, Juan Corminas, Josep Miquel Guàrdia i Joaquim M. Bover van estirar el fil mínimament entrellucat per Joaquim Llorenç Villanueva (VILLANUEVA: 1806, 51-55; 1851, 272-273, 334-338; TORRES: 1836, 685; CORMINAS: 1849, 287-288; GUÀRDIA: 1860; BOVER: 1868, 122-124).

[7] Nogensmenys, el 1860 Josep Miquel Guàrdia segurament va signar la primera temptativa de llistar la totalitat de les traduccions bíbliques catalanes medievals identificades fins aleshores (GUÀRDIA: 1860).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

talanes medievals, però que, en la pràctica, cadascú hi ha dialogat a la seva manera per acabar confirmant-lo, ampliant-lo, esmenant-lo o refutant-lo.[8]

A hores d'ara, i com a colofó provisional tant de les ganes com de les discussions desvetllades per Berger fins avui dia, la comunitat acadèmica admet que aquestes traduccions catalanes majoritàriament es van forjar en la baixa època medieval —per conseqüent: en el que es pot copsar com una cruïlla inusitada entre un gir antropocèntric, un anhel reformista, un bescanvi cultural i un diàleg religiós (MENSA: 2012, 230-231)—.[9] En concret, les feines de preparació de la Bíblia d'Alfons II es van ultimar en el segle XIII; les de la Bíblia del segle XIV, la Bíblia hebrea catalana i la Traducció bíblica incompleta, en el segle XIV, i les de la Bíblia de València, en el segle XV.[10] Del mateix període, han perviscut diferents texts parcials —en forma de seccions, llibres, fragments i *membra disiecta*—, com també unes quantes adaptacions populars.

---

[8] Entre el 1890 i l'actualitat, Samuel Berger, Josep Perarnau, Josep Izquierdo, Armand Puig i Pere Casanellas han enunciat les propostes clau adreçades a elucidar l'assumpte de les traduccions bíbliques catalanes medievals i hi han procedit estudiant-ne, en part, els testimonis (BERGER: 1890, 507-548; PERARNAU: 1978; 1979; 1983; IZQUIERDO: 1997a; 1997b; PUIG: 1997; 2001; 2004; CASANELLAS: 2011; 2021).

[9] De llarg, el projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* va formar la llista més completa de les traduccions bíbliques catalanes medievals en configurar-se el 1997 (CBCat: 2003b, 3-8).

[10] La Bíblia hebrea catalana i la Traducció bíblica incompleta, del segle XIV —o a cavall dels segles XIV i XV—, han emergit enmig dels testimonis de la Bíblia del segle XIV a mesura que els treballs del projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* han avançat, motiu pel qual no es van poder indicar en el seu pla general (CBCat: 2003b, 3-8). A propòsit, el 2019 vaig exposar la descoberta d'un fragment de la Bíblia hebrea catalana —el corresponent a Js 18-24 segons Colbert— en el Simposi Internacional sobre perifèries sense centre i centres perifèrics, organitzat per la Universitat d'Alcalá. I el 2020 ho vaig fer en el Congrés Virtual Internacional sobre proscrits, marginats i minories a la Corona d'Aragó (segles XV-XVIII), organitzat per la Universitat de València (POY: 2020). A més, el projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* enguany n'ha ofert un llibre —el corresponent a 1Par segons Egerton i Colbert— (CASANELLAS: 2021, 24-34). Així les coses, el 2004 aquest projecte va presentar la troballa de dos fragments de la Traducció bíblica incompleta —en concret: els corresponents a Ex 1,1-Lv 2,2 i Lv 18,2-27,34 segons Egerton—, de què se'n va inferir la fidelitat a la Vulgata de forma preliminar (PUIG: 2004, xxxiij-xliij).

Sigui com sigui, en els estudis sobre l'horitzó bíblic romànic, Berger va adquirir la seva autoritat no només de resultes d'abordar el cas català. En veritat, se'n va revestir a partir d'explorar tant la presència com la circulació de la Bíblia a l'Europa medieval (POERCK & DEYCK: 1968, 21; WHITE: 1901, 262). Fet i fet, va idear i va desplegar un ambiciós projecte orientat a donar compte de les manifestacions de dues de les aparences principals que la Bíblia va adoptar a l'Europa medieval —això és: la Bíblia llatina i la Bíblia romànica—, concebudes com a dimensions mútuament travades. I, en vista de les proves acumulades, va sostenir que els texts francesos —a grans trets: la Vulgata gal·la i la Bíblia francesa— van exercir un influx poderós damunt la resta, raó per la qual van esdevenir els seus models a imitar.

Transcorregudes tantes dècades i circumstàncies, Berger mereix alguna deferència per consideració als seus talents, esforços i resultats. I, ben mirat, n'és particularment digne en aquestes latituds. No endebades, existeix un filament fort que el 1997 l'acobla tant a la definició com a la configuració del projecte *Corpus Biblicum Catalanicum*. Explanat per sobre, un projecte que, sota els auspicis de l'Associació Bíblica de Catalunya, Pere Casanellas i Armand Puig lideren amb la voluntat d'enllestir les transcripcions, les edicions crítiques, les avaluacions i les interpretacions de les traduccions bíbliques catalanes fins al 1900, entre les quals les medievals tenen un pes bastant formidable.[11]

En aquest punt, el fet d'incidir en la connexió entre Berger i l'interès a casa nostra per aquestes traduccions catalanes no sembla sobrer. Així, doncs, es pot deduir que, partint de Berger i el seu reclam, Foulché-Delbosc va plantejar la restauració d'una sort de Bíblia catalana medieval com a colofó d'editar-ne críticament els testimonis salvaguardats, cosa que va justificar atenent a la seva envergadura per conèixer i caracteritzar la llengua catalana medieval (FOULCHÉ-DELBOSC: 1908, 538-539). Comptat i debatut, va suposar un projecte que l'Institut d'Estudis Catalans va emparar des del 1907 —això és: des de la seva fundació— (MAS-

[11] El projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* disposa d'un pla general i unes normes detallades, a més del lloc web <http://cbcat.abcat.cat> (CBCat: 2003a; 2003b). Oportunament, se n'ha remarcat la transcendència per a la crítica textual i la lexicografia catalana (CASANELLAS: 2007, 193-200; CERDÀ: 2013, 173).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

SOT: 2006). Abandonat per les engires del 1931 sense gaires resultats, el 1976 Guiu Camps el va rescatar a l'abric de l'Associació Bíblica de Catalunya fins que el 1997 Armand Puig l'hi va refundar com a *Corpus Biblicum Catalanicum* (CASANELLAS: 2003; 2005; 2007, 188-193).

D'altra banda, es pot sostenir que, a la fi, Berger es localitza en l'origen dels intents d'entreteixir un discurs capaç d'explicar aquestes traduccions catalanes no sols des d'una perspectiva conjunta sinó sobretot des d'una de filològica —per tant: construint-ne les hipòtesis i fonamentant-ne les conclusions a còpia dels resultats obtinguts arran d'estudiar i acarar els testimonis amb rigor—. A l'últim, es troba en l'origen de quatre asseveracions que han determinat la recerca posterior: el Vell Testament català va traduir diferents testimonis de la Vulgata gal·la, dispensant preponderància a la Bible du XIIIe siècle —i, en especial, a les seves glosses—; el Psalteri català va traduir el Psalteri gal·licà i el Psalteri francès; el Nou Testament català va traduir la Vulgata de París i la Bible du XIIIe siècle, i els evangelis catalans van traduir els evangelis occitans sense arribar a vincular-se al moviment càtar (BERGER: 1890, 507-548).

2. OBJECTIU I MÈTODE

Allò explanat fins aquí abona que la conjuntura d'honrar la persona de Gemma Avenoza propicia l'ocasió de rescatar la figura de Samuel Berger. No endebades, Avenoza participa en una espècie de cadena incoada per Berger. I ho acompleix, de primera intenció, a manera d'estudiosa d'alguns dels testimonis tant de la Bíblia llatina com de la Bíblia romànica i, a més, a manera d'integrant del projecte *Corpus Biblicum Catalanicum*.

Així les coses, aquest article aspira a mostrar el paper capdavanter —o sigui: consolidador, però també orientador i inspirador— de Berger en la recerca acadèmica sobre les traduccions bíbliques catalanes medievals. Per assolir-ho, en recupera l'aportació exacta per exposar-la, emmarcar-la i avaluar-la amb cura. De retruc, en reivindica la talla erudita i la traça visionària, fundades tant en un talent singular com en un esforç colossal.

Quan el 2002 glossa la idiosincràsia d'Eudald Solà, Josep M. Pujol assegura que la filologia s'erigeix en la ciència suprema perquè la seva meta rau a entendre un text de forma profunda reclutant els cabals necessa-

ris de la resta de disciplines intel·lectuals, cosa que equival a esclarir què diu un autor amb exactitud i què vol dir de debò. No sense motiu, les llengües són ambigües i les paraules conformen un magma en transformació, de manera que, amb el temps, «la distància entre una taca de tinta i el seu significat —la seva reverberació davant dels ulls que la llegeixen— no para d'obrir-se» (PUJOL: 2002, 1).

Com es pot col·legir, aquest article adopta l'enfocament de Pujol com a criteri. Per tant, disseccionar la dedicació de Berger a la percaça sobre aquestes traduccions catalanes comporta, de primer, allunyar-se fins al 1890 i, després, situar-se en les p. 507-548 de l'aportació «Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes» (BERGER: 1890). Un cop aconseguit, comporta, per damunt de tot, efectuar-ne una lectura amb la determinació de penetrar-hi. En uns altres mots, amb la finalitat d'especificar-hi què sosté en concret i què pretén sostenir en veritat. I, al capdavall, amb la voluntat d'efectuar-ne una recepció —és a dir: una actualització a base d'una relectura—.

En aquesta situació, cal fer notar que, sense restar-li vàlua, Berger sovint adopta termes, procediments i esquemes que la filologia ha superat de llarg. Per tal causa, aquest article necessita delimitar els eixos en què descabdella la recerca i la proposta. En definitiva, necessita precisar les magnituds d'un projecte que, a coll de les filologies bíblica i romànica, se suscita per raonar la presència i la difusió de la Bíblia a l'Europa medieval.

En paral·lel, obliga a aprofundir tant en aquesta recerca com en aquesta proposta en previsió de presentar-les no sols d'una forma sistemàtica sinó sobretot amb un criteri pedagògic —en resum: arrencant amb les traduccions catalanes del Vell Testament i el Psalteri i continuant amb les del Nou Testament i els evangelis—. I, en darrer lloc, condueix a ressenyar-ne les implicacions ulteriors per la via de la represa o per la de la rèplica.

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

3. CATÀLEG DELS TESTIMONIS BÍBLICS

A continuació, es referencien, per grups, els testimonis llatins, catalans, occitans i francesos dels texts bíblics al·ludits en aquest article amb l'aspiració d'enquadrar i entendre les traduccions bíbliques catalanes medievals en el panorama de la Bíblia romànica.[12]

Així mateix, es dissenya una sèrie de sigles amb l'objectiu d'apel·lar amb agilitat als tretze psalteris catalans també esmentats en aquest article. A més, la llista agrega dos reculls de psalms, en lloc de dos psalteris pròpiament dits.[13]

A aquest efecte, les citacions sobretot s'inspiren en les pautes bibliogràfiques d'*Ítaca. Revista de Filologia*. Generalment, doncs, es componen de la denominació del manuscrit seguida de la concreció de la situació —això és: d'identificador, ciutat i dipòsit— i la de la datació. En acabat, inclouen la notícia de la descripció codicològica —amb un interès per les facilitades pel projecte *Bibliografia de textos antics catalans, valencians i balears*, codirigit per Gemma Avenoza (BITECA), alhora que per les enllestides per Samuel Berger, en el supòsit de continuar vigents (BERGER: 1884, 321-435; 1893, 374-422)—.

[12] Tot i constituir un testimoni de la Bíblia alemanya —i, doncs, no pertànyer a la Bíblia romànica—, Samuel Berger cita el Nou Testament de Tepl en vertebrar la proposta per a la comprensió general del Nou Testament català. En part, la coneixença de les traduccions bíbliques romàniques medievals s'afina amb la de les traduccions alemanyes. No endebades, les llengües romàniques i l'alemany comparteixen la condició d'idiomes vulgars a l'Europa medieval. Així les coses, la referència del Nou Testament de Tepl és la següent: ms. Teplá b 10, Praga, Biblioteca Nacional de la República Txeca, c. 1400 (KUTTLER: 1884).

[13] El fet de crear aquestes sigles disposa de marge a causa de la manca de tradició. Per confeccionar-les, la racionalització, la inducció i la transparència es combinen d'acord amb els habituals consells filològics (CEMA: 2001a, 75-83; 2001b, 53-73; 2002, 40-51; PUJOL: 2001, 38-39). En conseqüència, l'abreviatura de psalteri o psalm (*Ps*) introdueix l'abreviatura d'un autor, un lloc o un nom comú, o bé la sigla d'un manuscrit —*Cor* per *Joan Roís de Corella*, *Bar* per *Barcelona*, *Heb* per *hebreu* i *C* per *Colbert*—. A més, els subíndexs distingeixen els diferents testimonis procedents d'una mateixa ciutat, en comptes d'individuar les recensions d'un mateix text.

3.1 TESTIMONIS BÍBLICS LLATINS

Còdex Aemilianeus: cod. 20, Madrid, Reial Acadèmia de la Història, ss. IX-X (RUIZ: 1997, 157-168).[14]

Còdex Amiatinus: ms. Amiat. 1, Florència, Biblioteca Mediceo-Laurenziana, s. VIII (GAMESON: 2017).

Còdex Rodensis: ms. lat. 6, París, Biblioteca Nacional de França, c. 1010-1015 (MUNDÓ: 2002, 71-170).[15]

Còdex Toletanus: ms. Vitr. 13.1, Biblioteca Nacional d'Espanya, s. X (MILLARES: 1925).

Còdex Vallicellianus: ms. B6, Roma, Biblioteca Vallicelliana, s. IX (BERGER: 1893, 413).

Manuscrit lat. 341: París, Biblioteca Nacional de França, s. XIII (BERGER: 1893, 404).

3.2 TESTIMONIS BÍBLICS CATALANS

Còdex Colbert: ms. esp. 5, París, Biblioteca Nacional de França, s. XV (BITECA: manid 1060).

Còdex Egerton: ms. Eg. 1526, Londres, Biblioteca Britànica, s. XV (BITECA: manid 1061).

Còdex Marmoutier: ms. esp. 486, París, Biblioteca Nacional de França, s. XIV (BITECA: manid 1140).

Còdex Palau: ms. A, Sant Cugat del Vallès, Biblioteca Borja, s. XV (BITECA: manid 1239).[16]

Còdex Peiresc: mss. esp. 2, 3 i 4, París, Biblioteca Nacional de França, c. 1460-1465 (BITECA: manid 1063, manid 2745 i manid 2746).

Còdex Sevilla: ms. 7-7-6, Sevilla, Biblioteca Capitular i Colombina, c. 1330 (BITECA: manid 1065).[17]

---

[14] El còdex Aemilianeus també es coneix com la Bíblia de Quisio.

[15] El còdex Rodensis també es coneix com la Bíblia de Rodes.

[16] Pere Bohigas proposa *Barcelona* en comptes de *Palau*, per molt que aquesta opció ja té cert recorregut en la filologia catalana (BOHIGAS: 1962, 180). En qualsevol cas, el projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* consagra la segona denominació en la filologia bíblica romànica (CBCat: 2003b, 4, 16). I, fet i fet, s'hi converteix en l'única emprada (CASANELLAS: 2003, 68; 2005, 518, 525; 2007, 189, 193).

[17] El còdex Sevilla es popularitza com la Bíblia rimada. I, en adoptar-la, el projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* consolida aquesta etiqueta en la filologia bíblica romànica

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

Gènesi: ms. esp. 541, París, Biblioteca Nacional de França, c. 1451 (BITECA: manid 1433).

3.3 TESTIMONIS BÍBLICS OCCITANS

Fragment del Puget: ms. s.n., Puget, Arxius Municipals, s. XIV (MEYER: 1889).

Manuscrit fr. 6261: París, Biblioteca Nacional de França, ss. XIV-XV (WUNDERLI: 2017).

Nou Testament de Carpentràs: ms. 8, Carpentràs, Biblioteca Municipal, s. XIII (NÜESCH: 1979).

Nou Testament de Lió: ms. PA 36, Lió, Palau de les Arts, s. XIII (WUNDERLI: 2009).

Nou Testament de París: ms. fr. 2425, París, Biblioteca Nacional de França, s. XIV (WUNDERLI: 2016).

3.4 TESTIMONIS BÍBLICS FRANCESOS

Manuscrit 35: París, Biblioteca Mazarina, s. XIII (BERGER: 1884, 374).

Manuscrit fr. 398: París, Biblioteca Nacional de França, s. XIV (BERGER: 1884, 337-338).

Manuscrit fr. 899: París, Biblioteca Nacional de França, s. XIII (SNEDDON: 1999).

Manuscrit lat. 768: París, Biblioteca Nacional de França, s. XIII (BERGER: 1884, 321-322).[18]

3.5 PSALTERIS CATALANS

$PsBar_1$: Psalteri de Barcelona, mss. 2057.1 i 2057.2, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, s. XV (BITECA: manid 1034 i manid 1264).

$PsBar_2$: psalms de Barcelona, mss. s.n., Barcelona, Reial Acadèmia de Belles Arts Sant Jordi, s. XV (BITECA: manid 2275 i manid 2788).[19]

(CBCat: 2003b, 6). En la pràctica, hi esdevé la utilitzada de forma habitual (CASANELLAS: 2003, 73; 2005, 523, 525).

[18] En realitat, es tracta d'un Psalteri bilingüe llatí-francès. En aquesta conjuntura, es referencia amb els testimonis bíblics francesos en atenció a l'ús efectuat per Samuel Berger.

PsC: Psalteri de Colbert, ms. esp. 5, París, Biblioteca Nacional de França, s. XV (BITECA: manid 1060).

PsCor: Psalteri de Joan Roís de Corella, esp. 8-8º, Barcelona, Biblioteca de Catalunya; incunable 1462, Madrid, Biblioteca Nacional d'Espanya, 1490 (BITECA: manid 1262, copid 1255).[20]

PsE: Psalteri d'Egerton, ms. Eg. 1526, Londres, Biblioteca Britànica, s. XV (BITECA: manid 1061).

PsFer: Psalteri de Bonifaci Ferrer, incunable 1228, París, Biblioteca Mazarina, c. 1480 (BITECA: manid 1064).[21]

PsHeb: Psalteri segons l'hebreu, ms. esp. 244, París, Biblioteca Nacional de França, ss. XV-XVI (BITECA: manid 1954).

PsMar: Psalteri de Marsella, ms. fr. 2434, París, Biblioteca Nacional de França, s. XIV (BITECA: manid 1260).

PsMor: psalms de Morella, *Llibre d'hores*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura, s. XIV (BITECA: manid 2276).

PsP: Psalteri de Peiresc, ms. esp. 2, París, Biblioteca Nacional de França, c. 1460-1465 (BITECA: manid 1063).

PsPer: Psalteri de Perpinyà, ms. fr. 2433, París, Biblioteca Nacional de França, s. XV (BITECA: manid 1439).

---

[19] Fet i fet, els psalms de Barcelona provenen de tres manuscrits de Bartomeu Rodrigues. El primer transcriu un recull d'oracions catalanes (RIERA: 1971-1975). El segon, inèdit, inclou algunes notes, entre les quals certes traduccions bíbliques catalanes. I el tercer conserva un siddur català complet (CASANELLAS: 2014; RIERA: 1988-1991; 1993; 2011-2012). Aquests psalms de Barcelona —juntament amb els psalms dels siddurs, inèdits, de Madrid i Oxford, localitzats per Jaume Riera— ofereixen una mostra eloqüent de la labor traductora que els jueus i els jueus conversos efectuen amb la Bíblia a la Catalanofonia medieval (RIERA: 1975). Per això, el projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* preveu estudiar-los de forma conjunta (CBCat: 2003b, 5).

[20] Una tercera còpia —en aquest cas, manuscrita— del Psalteri de Joan Roís de Corella es conserva amb la referència següent: ms. 664, València, Universitat de València, 1822 (BITECA: manid 2152).

[21] L'assumpció de PsFer no implica l'adopció de cap postura sobre alguns dels aspectes més debatuts del Psalteri de Bonifaci Ferrer —bàsicament, els referits a l'autoria, la revisió i la transmissió—. I, de la mateixa manera, no exclou tampoc la cavil·lació entorn de la idoneïtat que la filologia bíblica romànica s'hi refereixi com a Psalteri de Portaceli (IZQUIERDO: 1997b: 87-96; PUIG: 1997, 19-24; 2001, 124-128; VENTURA: 1993, 11-147).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

PsSab: Psalteri de Romeu Sabruguera, ms. 7-7-6, Sevilla, Biblioteca Capitular i Colombina, c. 1330 (BITECA: manid 1065).
PsVal$_1$: primer Psalteri de València, ms. 106, València, Arxiu Capitular, s. XV (BITECA: manid 1439).
PsVal$_2$: segon Psalteri de València, ms. esp. 376, Biblioteca Nacional de França, s. XV (BITECA: manid 1955).
PsVat: Psalteri del Vaticà, ms. Reg. lat. 19, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana, s. XIV (BITECA: manid 2397).

4. El projecte de Samuel Berger per a l'estudi de la Bíblia a l'Europa medieval

El 1901 Henry J. White es refereix a Samuel Berger com «one of the ablest and most devoted students of the text of the New Testament, and especially of the Latin versions, that this generation has known» (White: 1901, 262). I el 1968 Guy de Poerck i Rika van Deyck subratllen que les seves contribucions permeten establir «dans ses grandes lignes l'histoire de la Bible médiévale en langue vulgaire dans les pays romans», raó per la qual «il est juste que [...] hommage lui soit rendu» (Poerck & Deyck: 1968, 21).[22]

Nat a Beaucourt el 1843 i mort a Sèvres el 1900, Berger és un dels erudits per antonomàsia de l'Europa vuitcentista. Veritablement, destaca en uns quants àmbits de les ciències humanes —com ara: la teologia, la història, la filologia, la paleografia i la crítica textual—. Però, per damunt de tot, dedica la vida a acréixer la coneixença de la Bíblia amb un mètode rigorós. En la pràctica, hi consagra la saviesa —i, a l'últim, hi esmerça la força— sense cap reserva.

En part, hi sembla destinat des d'abans d'obrir els ulls. No per atzar, ve al món en una família nombrosa de cristians reformats, distingidament cultes i il·lustrats, el cap de la qual exerceix com a pastor luterà. De fet, segueix el camí del pare: esdevé ministre evangèlic a París a partir del 1868, pugna en la qual sobresurt per la cura apostòlica.

[22] Per repassar-ne els periples personal i erudit, així com la bibliografia emblemàtica, especialment es pot utilitzar la necrologia que el 1901 Henry J. White dedica a Samuel Berger (White: 1901).

Amb antelació, es prepara a consciència en matèria religiosa a la Facultat de Teologia Protestant d'Estrasburg fins a obtenir-hi el batxillerat en Teologia el 1867 amb la tesi *F.C. Baur. Les origines de l'École de Tubingue et ses principes (1826-1844)*. Al capdavall, es tracta d'una disquisició que prefigura, si no orienta, una parcel·la substancial de les inclinacions ulteriors —per exemple: la recerca sobre la Bíblia i l'estudi sobre la història de les comunitats eclesials— (BERGER: 1867).[23]

D'aleshores ençà, continua els estudis superiors a la Facultat de Teologia Protestant de París, on assoleix la llicenciatura en Teologia el 1879 amb les tesis *De glossariis et compendiis exegeticis quibusdam medii aevi* i *La Bible au XVIe siècle. Étude sur les origines de la critique biblique*, igual que el doctorat en Teologia el 1884 amb la tesi *La Bible française au moyen âge. Étude sur les plus anciennes versions de la Bible écrites en prose de langue d'oïl* (BERGER: 1879a; 1879b; 1884).

En la pràctica, vincula la totalitat de la seva trajectòria acadèmica a la Facultat de Teologia Protestant de París, de què es converteix en bibliotecari i secretari el 1877, així com en professor d'arqueologia cristiana i història eclesiàstica el 1895 (RHPR: 1977, 357).[24] En paral·lel, pertany, d'una banda, a les franceses Societat d'Història del Protestantisme Francès i Societat Nacional d'Antiquaris de França i, d'una altra, a l'espanyola Reial Acadèmia de la Història.

Com a investigador, centra els afanys a caracteritzar la Bíblia a l'Europa medieval sobretot des d'una perspectiva textual. I ho fa fins a erigir-se en un expert sense parió pel que respecta a la crítica de les seves traduccions a la llengua llatina i a la recuperació de les seves traduccions a les llengües vulgars —i, en particular, a les romàniques—. A més, dota la

[23] L'empenta de la Facultat de Teologia Protestant d'Estrasburg afavoreix la creació de la reconeguda Escola d'Estrasburg, l'energia de la qual permet que les ciències religioses —i, sobretot, la recerca bíblica— experimentin una evolució enorme, a més d'una reputació potent, a la França vuitcentista (LODS: 1920).

[24] El 1877 la Facultat de Teologia Protestant de París es funda com a hereva de la Facultat de Teologia Protestant d'Estrasburg dins la Universitat de París arran que el 1871 França cedeixi Alsàcia a Alemanya. Samuel Berger en protagonitza la primera etapa: el 1905, després de morir, es desvincula de la Universitat pública en aprovar-se a França la llei relativa a la separació entre l'Estat i les esglésies (ROBERT: 1977).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

recerca pròpia d'una qualitat enorme a còpia d'escorcollar amb intensitat els fons cabalosos de la Biblioteca Nacional de França i, també, els d'altres estats europeus —entre els quals s'inclouen Alemanya, Espanya, Irlanda, Itàlia, Regne Unit i Suïssa—.

Mereixedor de moltes consideracions acadèmiques precisament pels resultats d'aquesta curiositat —que no és sinó l'ànima de l'amor cap a les comeses de la filologia—, rep les investidures com a *doctor honoris causa* de les universitats de Cambridge, Dublín i Leipzig en la recta final de la seva vida, per no parlar de les distincions concedides per l'Institut de França. Després de tot, ateny l'afecte de l'Acadèmia amb motiu de protagonitzar un itinerari exemplar, dedicat a la saviesa bíblica per complet, afermat sobre el contacte amb els manuscrits sense mitjancers i, al cap darrer, expressat a través de múltiples edicions i estudis.

Fins a cert punt, Berger esdevé pioner a abordar la presència i la circulació de la Bíblia a l'Europa medieval. Amb raó, en el seu temps, aquestes qüestions no es consideren sinó roba de genovesos, a causa de la situació que tant la filologia bíblica com la llatina i la romànica les perceben fora dels seus interessos naturals —o, si més no, immediats—.

En aquest sentit, desvetlla una interrogació molt atractiva per a la història cultural. Així, doncs, es demana per la trajectòria de la Bíblia a l'Europa medieval a comptar de la traducció de Jeroni d'Estridó en el segle IV,[25] cosa que, en la seva comprensió de la matèria, implica parar esment a les recensions llatines, però també a les traduccions vulgars. De continent, es respon conforme al prisma positivista, de manera que, una vegada localitzats, n'examina els testimonis a fi d'entreteixir-ne un relat filologicoreligiós fundat en unes evidències sòlides. I, de retruc, traça les línies d'un mapa que il·lustra el dinamisme dels escriptoris medievals i el

[25] Jeroni d'Estridó (331-420), un prevere amb una vasta formació humanística, esdevé una de les peces centrals de la història bíblica per la importància que assoleix en la realització de les tasques preparatòries de la Vulgata (ANTIN: 1951). Certament, es consagra a la coneixença i la divulgació de la Bíblia. Ara bé, no per causa d'una simple opció filològica, sinó per raó d'una profunda qüestió cristològica. I, des de la fidelitat a aquest plantejament, desenrotlla un dilatat camí biobibliogràfic amb un fort rerefons cristico-eclesial (BODIN: 1966).

moviment del seu rendiment manuscrit, alhora que mostra els vincles entre els diferents territoris.

Penetrant-hi, albira que, de fet, Bíblia i traducció es poden entendre com a consubstancials, ja que la Bíblia es tradueix gairebé des de la seva elaboració en l'època antiga segons els requeriments que en planteja la comprensió. Per tant, la labor de Jeroni, igual que la dels responsables de les traduccions bíbliques a les llengües vulgars en l'època medieval, entronca amb una dinàmica que, en suma, s'inicia entre els segles III i II aC.

D'altra banda, palesa que també es dona una continuïtat entre la Vulgata i les seves traduccions. En pocs mots, de la mateixa forma que muda de l'hebreu i el grec al llatí en la travessia d'Orient a Occident, la Bíblia passa del llatí a les llengües vulgars amb la ruptura de la unitat lingüística a Occident (TREBOLLE: 1993).

Així les coses, articula un projecte centrat a estudiar la Bíblia a l'Europa medieval, estructurant-lo com un díptic. D'aquesta manera, destina el primer flanc a analitzar els processos de confecció i difusió de les seves traduccions llatines, mentre que reserva el restant a examinar els sistemes de producció i relació de les seves traduccions vulgars. Entrant en matèria, s'enfoca a tractar la Vulgata llatina i la Bíblia romànica —en detriment de la Vetus llatina i de les traduccions distintes de les romàniques—.[26]

Pel que respecta al primer lateral, Berger, en la maduresa, recapitula les conclusions de les seves percaces en dues aportacions cabdals —tant per l'amplitud com per la precisió—: *Histoire de la Vulgate pendant les premiers siècles du moyen âge* i «Les préfaces jointes aux livres de la Bible dans les manuscrits de la Vulgate» (BERGER: 1893; 1904).

[26] En aquest punt, s'ha d'excusar Samuel Berger: de debò, la filologia bíblica aleshores compta amb una informació escassa sobre la Vetus llatina per culpa de la precarietat de la tradició manuscrita, de les múltiples revisions textuals, de la pluralitat de les variants textuals, de la destacable corrupció textual i de la fragmentació de la transmissió manuscrita. En qualsevol cas, arriba a individuar fins a set recensions d'aquesta Bíblia llatina entre els segles II i XV: preafricana, africana, europea, italiana, africanoitaliana, hispànica i inclassificada (AYUSO: 1953, 317-532; METZGER: 1977, 285-330; TREBOLLE: 1993, 389-393).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

Parlant amb propietat, es marca la fita «d'énumérer et d'étudier les plus anciens manuscrits de la Vulgate». I la satisfà amb un mirament cap als que «proviennent de France», perquè en defensa la posició nuclear en aquest panorama. Al capdavall, es guia per la necessitat «de connaître l'histoire de la Bible dans des pays voisins». Però la descabdella partint d'un càlcul segons el qual, abans de la *renovatio carolingia*, Gàl·lia «était une terre ouverte à toutes les importations, et par conséquent un pays de textes mêlés et sans caractère propre», en contraposició amb Hispània, Hibèrnia i Britània, «pays fermés, où devait se développer une littérature biblique très homogène» (BERGER: 1893, 7).

Sigui com vulgui, elabora un treball capaç de cartografiar la presència i la circulació de la Vulgata a l'Europa medieval després que «nous avons poursuivi les destinées de notre texte d'une extremité à l'autre du monde latin» (BERGER: 1893, 328). En aquest sentit, és veritat que admet que «le texte biblique, lui-même, avec sa critique et son histoire, occupe naturellement le centre de toute l'étude de l'Écriture sainte» (BERGER: 1904, 3). Tanmateix, també ho és que presta l'orella «à la plus importante des parties secondaires de la Bible: [...] des préfaces qui sont en tête des divers livres». No sense motiu, «il y a là toute une littérature biblique, toute une collection d'introductions historiques, plus ou moins scientifiques, à tous les livres de la Bible» (BERGER: 1904, 5).

Com a resultat, dissenya amb un caràcter primicer un pla, summament rigorós, encaminat no sols a inspeccionar sinó també a classificar els testimonis de la Vulgata. A dades i tornades, es tracta d'un pla que excel·leix, com a mínim, en tres aspectes. D'arribada, dibuixa les vies per les quals els testimonis de la Vulgata transiten des d'Itàlia fins a Britània i Hibèrnia i, a l'acte, des d'aquí fins a Gàl·lia, Germània i Rètia per acabar trobant-se amb els d'Hispània. A més, descobreix la fesomia de la Vulgata en l'interval comprès entre la tasca de Jeroni, a iniciativa de Damas, en el segle IV, i les revisions d'Alcuí de York i Teodulf d'Orleans, a redós de Carlemany, en els segles VIII i IX. I, en darrer lloc, delimita les cinc grans tradicions manuscrites de la Vulgata —les d'Hispània, Hibèrnia-Britània, Gàl·lia, Germània-Rètia i Itàlia—, així com les famílies i les subfamílies de cadascuna (BERGER: 1893, 8-28; 29-59; 1-5, 61-111, 143-299; 113-136; 137-143).

Pel que respecta al segon lateral, Berger, a diferència del cas anterior, efectua diferents contribucions entre el 1884 i el 1899, la major part de les quals romanen esparses fins al 1977: *La Bible française au moyen âge. Étude sur les plus anciennes versions de la Bible écrites en prose de langue d'oïl*, «L'ancienne traduction allemande de la Bible»,[27] «Les bibles provençales et vaudoises», «Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes», «La Bible italienne au moyen âge», «Les bibles castillanes» i «Note sur les bibles portugaises» (BERGER: 1884; 1886; 1889; 1890; 1894; 1899; BERGER & MICHÄELIS: 1899).[28]

En aquest escenari, assenyala el programa «d'ajouter un nouveau chapitre à l'histoire comparée de la Bible dans les langues romanes» (BERGER: 1894, 361). Per un costat, es tracta d'un programa que arrenca de l'evidència filològica que «l'histoire des littératures en langue vulgaire, particulièrement parmi les peuples latins, a montré, entre ces diverses littératures, d'étroites relations». A més, «un grand nombre d'oeuvres dont la source première est latine n'ont pas été tirées immédiatement de l'original latin et sont simplement la traduction en une langue romane d'une première version écrite en une autre langue romane». De fet, «c'est au trésor de la littérature française que l'Italie, la Provence et la Catalogne ont le plus largement puisé», cosa que «l'histoire de la Bible en provençal et en catalan nous l'a montré souvent» (BERGER: 1894, 359).

[27] En realitat, «L'ancienne traduction allemande de la Bible» és el títol amb què el 2007 la Biblioteca Nacional de França consigna en el repositori Gallica <https://gallica.bnf.fr> la ressenya que el 1886 Samuel Berger publica en *Revue Hispanique* sobre dos estudis, signats per Hernan Haupt i Franz Jostes (HAUPT: 1885; JOSTES: 1885), relatius a les traducciones bíbliques alemanyes medievals (BERGER: 1886).

[28] El 1967 l'editorial Slatkine reimprimeix a Ginebra el llibre que el 1884 Samuel Berger dedica a les traduccions bíbliques franceses medievals (BERGER: 1967). El 1977 aquesta editorial publica la compilació de cinc dels seus treballs citats —en concret: els relatius a les traduccions bíbliques portugueses, castellanes, catalanes, arpitanes i italianes en l'època medieval—, presentant-la com una aportació a la coneixença de la Bíblia romànica (BERGER: 1977). Per primera vegada, doncs, la suma d'ambdues empreses visibilitza que Berger desplega un programa dedicat a estudiar les diferents expressions de la Bíblia romànica.

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

Per un altre, es tracta d'un programa que acull la conseqüència racional —en resum: «il est devenu impossible d'étudier isolément les littératures des peuples de langues romanes»— d'emprendre les traduccions bíbliques romàniques medievals com si conformessin un autèntic magma textual. Per això, alerta que «la curiosité que nous apportons à l'étude de la Bible italienne ne sera donc le seul mobile de nos recherches». Ara bé, i en coherència amb el criteri adoptat amb els testimonis de la Vulgata, és la prova que aquesta massa bíblica bascula entorn de les traduccions franceses de resultes de «la propagation de la langue française et sa popularité hors de France» (BERGER: 1894, 359).

En aquesta conjuntura, el programa qualla en sis dels estudis citats. Comptat i debatut, en sis estudis que, de forma precursora, prenen consciència del fenomen de la traducció bíblica a Portugal, Castella, Catalunya, Occitània, França, Arpitània i Itàlia en l'època medieval i que, al seu torn, aconsegueixen inspirar recerques i crear expectatives.[29]

A l'últim, el 1890 Berger planteja la proposta orientada a donar raó de les traduccions bíbliques catalanes medievals —i, a gratcient, de les traduccions bíbliques conservades en els segles XIV i XV— com a porció de l'article «Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes» (BERGER: 1890, 507-548). Per tant, hi procedeix en concomitància amb les traduccions occitanes, així com des de la visió de la comparació textual.

En conjunt, postula com a realitat necessària el lligam entre les traduccions catalanes i les occitanes a causa de les proximitats lingüístiques entre els idiomes i de les relacions politicoculturals entre els comtats. Però, per damunt de tot, obre una nova marxa traçant la connexió entre les traduccions catalanes i les franceses a redós de la convicció que la literatura francesa exerceix un influx poderós en la cultura europea medieval.

Sobre aquest particular, estima que les traduccions franceses, revestides de prestigi per la qualitat de texts i glosses, es projecten damunt les traduccions occitanes i, a través seu, damunt les catalanes. I, per paga, opina que les traduccions franceses també actuen damunt les catalanes

[29] Amb tot, el fet d'assumir el programa de Samuel Berger per renovar-lo sens dubte és el repte actual.

sense mitjancers en la mesura que les unes presten concurs a les altres amb la comprensió de la Vulgata.

En definitiva, descartat l'impacte de la Bíblia hebrea de forma categòrica, elabora un marc que explica les traduccions catalanes com els fruits de treballar, d'antuvi, amb la Vulgata gal·la i, a poc d'espai, amb les traduccions occitanes i franceses. Sigui com sigui, amb fonts de la constel·lació romànica en exclusiva.

5. La proposta de Samuel Berger per a la comprensió de la Bíblia catalana

Com s'ha explicat, el 1890 Samuel Berger articula la proposta encaminada a donar raó de les traduccions bíbliques catalanes medievals —o, endemés, de la Bíblia catalana medieval— en les p. 507-548 de la contribució «Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes» (Berger: 1890). A través seu, altra vegada, confirma la impressió que «l'histoire de la Bible en Espagne est un des plus beaux sujets d'étude qui se puissent concevoir» (Berger: 1899, 360). I, sobretot, ofrena un episodi de la difusió que la Bíblia experimenta a l'Europa medieval després que la importa procedent de la riba oriental de la Mediterrània per conducte de la seva vora occidental.[30]

En general, la recepció de la totalitat d'aquesta tasca considera les eventualitats en què la teologia, la història i la filologia es descabdellen en el segle XIX. Així les coses, s'exposa i s'analitza atenent, d'entrada, a cinc criteris bàsics: no mantenir dos termes per expressar un sol concepte; no retrotreure realitats politicosocials de les èpoques recents; privilegiar termes capaços de vincular fenòmens culturals i polítics; distingir entre els texts i els manuscrits transmissors, i fer atenció a les conclusions de les percaces posteriors.

Aterrant en les traduccions catalanes, aquesta recepció adverteix que Berger sempre equipara els termes *provençal* i *occità*. Per tant, empra *provençal* de forma sistemàtica amb vista a referir-se la llengua romànica

[30] Samuel Berger empra els còdexs Colbert, Egerton, Marmoutier, Palau, Peiresc, Sevilla i *Gènesi* per fonamentar la seva proposta sobre la Bíblia catalana (BITECA: manid 1060; manid 1061; manid 1140; manid 1239; manid 1063, manid 2745 i manid 2746; manid 1065; manid 1433).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

parlada al sud de França, quan avui dia en designa només un dialecte en els estudis acadèmics.

I, també, crida l'atenció que Berger s'enganya quan acata una cronologia que situa la principal traducció bíblica preservada en manuscrits en el segle XV, en comptes de fer-ho en el segle XIV. En el seu descàrrec, s'ha de d'apuntar que hi ajuda la situació que deriva de confondre la data en què aquesta traducció es realitza amb la de la majoria dels manuscrits que la transmeten —en suma: Peiresc, Egerton i Colbert—.

No res menys, hi contribueix la notorietat que la Bíblia de València, estampada el 1478, assoleix en les investigacions dels segles XVIII i XIX. I és que, en certa manera, l'academicisme vuitcentista s'imagina que aquests manuscrits delaten la dinàmica conduent a conformar la Bíblia de València en el segle XV.[31]

D'altra banda, s'ha d'estar al cas que el fet de llegir aquesta aportació demana el gest de capir la trama de termes i conceptes amb què treballa. Arribats aquí, en sobresurten sis de principals —a saber: Bíblia hebrea, Vulgata llatina, Vulgata de París, Bíblia romànica, Bible du XIIIe siècle i Psalteri—, els quals seguidament s'esbossen de forma breu:

a) Bíblia hebrea. Redactada en hebreu a partir del segle V aC i fins al segle I dC, el terme designa el text sagrat del judaisme, el qual s'estructura en tres grans seccions: Torà, Profetes i Escrits (TREBOLLE: 1993, 291-328).

Parlant amb propietat, representa una de les múltiples expressions de la Bíblia jueva, etiqueta amb què s'apunta que el judaisme assisteix a la transmissió i la propagació d'aquest text sagrat en idiomes distints de l'hebreu arran de certs avatars històrics.[32] A més, visualitza que el judaisme aplega cànons dispars (TREBOLLE: 1993, 329-367).[33]

---

[31] Sense anar més lluny, el 1860 Josep Miquel Guàrdia efectua l'exercici d'atansar-se coratjosament a la Bíblia de València —és a dir: a la Bíblia catalana per excel·lència—, la història de la qual representa «une des pages les plus curieuses des annales bibliographiques» (GUÀRDIA, 1860: 26-27). Sobre aquest particular, d'antuvi, estira les troballes de la recerca setcentista i, també, repercuteix en la fixació de la primera història de la literatura catalana (VILLANUEVA, 1791: 5-9, cxvij-cxxxv; MOREL-FATIO: 1897, 86-90).

[32] La preparació de les traduccions a les llengües grega i aramea —també conegudes com la Septuaginta i els targums— és un fenomen de l'època antiga, mentre que la de les

b) Vulgata llatina. En l'àmbit de la Bíblia llatina,[34] el terme al·ludeix a les tasques que, en el segle IV, Jeroni d'Estridó, sota els auspicis de Damas, lidera amb la finalitat de superar la Vetus llatina a còpia d'aconseguir una traducció llatina de la Bíblia cristiana que observi la considerada com a *hebraica graecaque veritas*. I, del cert, adapta el Vell Testament a partir de la Bíblia hebrea. Però, en realitat, obté els llibres deuterocanònics i el Nou Testament no a força de traduir-ne els respectius grecs, sinó a partir de revisar-ne les versions contingudes en la Vetus (TREBOLLE: 1993, 393-397).[35]

L'obra resultant assoleix una preponderància absoluta a l'Europa medieval. Després d'estudiar-n'hi la presència i la difusió, Berger n'hi estableix cinc grans tradicions manuscrites —les d'Hispània, Hibèrnia-Britània, Gàl·lia, Germània-Rètia i Itàlia—, cadascuna d'elles amb les seves famílies i subfamílies (BERGER: 1893; 1904).[36]

c) Vulgata de París. Altrament anomenada *Vulgata de la Universitat*, el terme remet a una recensió, força uniforme, de la Vulgata que un comitè d'experts enllesteix a París a l'inici del segle XIII amb una voluntat estandarditzadora i que la Universitat de París acull com a Bíblia oficial. Entre altres coses, destaca per organitzar-se en capítols en comptes de capítula.[37] Ara per ara, la recerca debat si deriva d'editar-la amb un interès crític o d'escollir-ne només un dels testimonis circulants a París a

traduccions a algunes llengües romàniques —i, doncs, en el si de la Bíblia romànica— ho és de la medieval (TREBOLLE: 1993, 329-367).

[33] Com a mostra, el cànon de la Septuaginta amplia el de la Bíblia hebrea (TREBOLLE: 1993, 329-355).

[34] En realitat, la Bíblia llatina comprèn la Vetus llatina i la Vulgata llatina (TREBOLLE: 1993, 388-399).

[35] La disposició habitual de les seves seccions i els seus llibres, així com la dels pròlegs a aquests, es pot consultar en el lloc web <https://bit.ly/3z2e4zB>.

[36] Samuel Berger utilitza els còdexs Aemilianeus, Amiatinus, Rodensis, Toletanus i Vallicellianus, així com el manuscrit lat. 342 de la Biblioteca Nacional de França, amb vista a delimitar la base textual llatina de la Bíblia catalana (RUIZ: 1997, 157-168; GAMESON: 2017; MUNDÓ: 2002, 71-170; MILLARES: 1925; BERGER: 1893, 413, 404).

[37] Els capítula i els capítols són formes d'estructurar internament els llibres bíblics. Atribuïda a Stephen Langton —i, de fet, datada en el segle XIII—, la divisió en capítols, basada en unitats significatives des d'una perspetiva literària, acaba desplaçant la divisió en capítula (MOORE: 1893).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

partir del 1200. A més, no exclou que es vinculi a la formació d'una Vulgata acompanyada amb la *Glossa ordinaria* en el segle XII (BERGER: 1883, 52-55; LIGHT: 1984, 75-93; NOBEL: 2011b).

Sigui com vulgui, evidencia la transició d'una Vulgata d'ús monàstic a una d'ús universitari —en conseqüència: amb un disseny amanós—. I, fins a cert punt, delata les requestes que, davant l'heretgia, l'Església entoma en favor de l'evangelització, cosa que sobretot acaba repercutint en l'exegesi, l'apologètica i l'homilètica (MENSA: 2012, 230-231).

d) Bíblia romànica. També denominada *Bíblia arromançada*, el concepte sorgeix de la recerca efectuada per Berger, encara que ningú no li'n pot atribuir l'autoria en un sentit estricte. D'entrada, expressa que, entre els segles XI i XVI, es dona un fenomen consistent a traduir la Vulgata —i, ocasionalment, la Bíblia hebrea— a certes llengües romàniques —com a mínim: portuguès, castellà, català, occità, francès, arpità i italià— (BERGER: 1884; 1889; 1890; 1894; 1899; BERGER & MICHÄELIS: 1899).[38]

Tot seguit, expressa que, durant la traducció o la transmissió, i arran de les permutes politicoculturals, es genera un vincle entre els diferents texts. En definitiva, manifesta que es dona una continuïtat entre la Vulgata i la Bíblia romànica. I és que, de debò, la Bíblia romànica esdevé la forma que la Vulgata adopta quan la fractura lingüística de la Romània afecta la transacció cultural i la predicació cristiana (BERGER: 1967; 1977).

e) Bible du XIIIe siècle. En el panorama de la Bíblia francesa, el terme es refereix a la traducció íntegra de la Vulgata a la llengua francesa que, entre el 1226 i el 1260, diferents adaptadors preparen sota la direcció de la Universitat de París i, com a mínim, amb atenció a la Vulgata de París. Encara que Berger opina que feinegen amb un sol criteri, la recerca

[38] Els conceptes de Bíblia catalana, Bíblia occitana i Bíblia francesa, emprats en aquest article per presentar amb sistematicitat la tasca de Samuel Berger, provenen d'aquí. Així les coses, Berger esmenta els següents testimonis de la Bíblia occitana: Fragment del Puget, manuscrit fr. 6261 de la Biblioteca Nacional de França, Nou Testament de Carpentràs, Nou Testament de Lió i Nou Testament de París (MEYER: 1889; WUNDERLI: 2017; NÜESCH: 1979; WUNDERLI: 2009; 2016).

actualment abona que més aviat deriva de recollir i juxtaposar traduccions parcials prèvies de la Vulgata (BERGER: 1884, 109-144).

En aquest moment, se'n custodia tres testimonis complets, organitzats en dos volums —és a dir: Gènesi-Psalteri i Proverbis-Apocalipsi—, l'examen dels quals prova que uns quants llibres del Vell Testament incorporen alguns comentaris que es tradueixen de la *Glossa ordinaria*. Per la resta, s'inicia a redós de Lluís IX, sense descartar-hi el protagonisme de l'Orde de Predicadors i de certs moviments espirituals laïcs (NOBEL: 2011a, 121-123; 2011b).[39]

f) Psalteri. Integrat en els Escrits, el terme retola una col·lecció de cent cinquanta poemes que sovint gaudeix d'una difusió pròpia amb la finalitat de fonamentar la pràctica religiosa. Es parla de Psalteri hebreu quan es fa menció de l'inclòs en la Bíblia hebrea i, com a tal, expressat en hebreu. I, en paral·lel, es parla de Psalteri jueu quan es fa referència a l'incorporat en la Bíblia jueva i, en conseqüència, enllestit per jueus i adreçat a jueus en idiomes distints de l'hebreu (PUIG: 2021).

En l'horitzó de la Bíblia cristiana, Jeroni prepara el Psalteri hebraic com una traducció llatina del Psalteri hebreu amb aspiració a definitiva. Amb tot, recula davant el Psalteri gal·licà, una recensió d'una antiga traducció llatina del Psalteri de la Septuaginta. Popularitzat a l'Europa medieval a cop de recórrer-hi en la formació espiritual i l'acció litúrgica, es consolida a recer de la *renovatio carolingia* (ESTIN: 1984, 25-30).[40]

[39] Samuel Berger recorre al manuscrit 35 de la Biblioteca Mazarina, igual que als manuscrits fr. 398 i fr. 899 de la Biblioteca Nacional de França, per traçar les analogies entre la Bíblia catalana i la Bible du XIIIe siècle (BERGER: 1884, 374, 337-338; SNEDDON: 1999).

[40] Samuel Berger acara el Psalteri català amb el Psalteri bilingüe llatí-francès copiat en el manuscrit lat. 768 de la Biblioteca Nacional de França (BERGER: 1884, 321-322).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

5.1 La proposta de Samuel Berger per a la comprensió general del Vell Testament

Per vertebrar la proposta orientada a la comprensió general del Vell Testament català, Samuel Berger se centra a estudiar el Vell Testament de Peiresc (Berger: 1890, 520-524).[41]

Fet i fet, Berger no cita mai ni el Vell Testament d'Egerton ni el de Colbert. Rebutjada la desconeixença per inversemblant, potser descarta Egerton i Colbert arran de concloure que, a tot estirar, representen còpies lingüísticament actualitzades d'una part de Peiresc —o, si hi manca, del testimoni de què depèn Peiresc—. Tanmateix, no ho explicita enlloc.[42]

D'antuvi, Berger entén que la traducció continguda en el primer volum del Vell Testament es distingeix de la continguda en el segon volum bàsicament quant a les autoritats assumides. Advertida la peculiaritat que Peiresc brinda l'ordenació Psalteri-Job,[43] detecta que el conjunt articulat per Gènesi-Job es caracteritza per la circumstància de no incloure glosses, de què desprèn que el primer volum del Vell Testament no es fa ressò de la Bible du XIIIe siècle. I, al contrari, dictamina que el conjunt

[41] Els fruits de la recerca que Samuel Berger efectua entorn del Vell Testament català es poden resseguir de forma estructurada si, de bon començament, es consulten les anàlisis generals de Gènesi-Job i de Proverbis-Macabeus (Berger: 1890, 523-524) i, de continent, les anàlisis específiques dels llibres de Salomó, dels llibres profètics i de Macabeus (Berger: 1890, 520-523). Observada la importància de les comparacions textuals per a Berger, també es poden reprendre les característiques filològiques tant de Pr 1,1, Pr 1,3, Pr 1,5, Pr 1,23, Pr 1,26, Pr 1,31-33 i Pr 6,34-35 com d'Ecli 1,31, Is 61,1, Os 4,4 i Am 5,8 segons Peiresc i el manuscrit fr. 398 de la Biblioteca Nacional de França (Berger: 1890, 521-522).

[42] Samuel Berger, de sobres experimentat en els materials de la Biblioteca Nacional de França, coneix no sols l'existència de Colbert —immediatament contigu a Peiresc en el fons espanyol—, sinó també els seus aspectes filològics (Berger: 1890, 508-509). A més, Eugenio de Ochoa en dona compte en un repertori del 1844 que Alfred Morel-Fatio assumeix, esmenant-lo i actualitzant-lo, en un altre del 1892 (Ochoa: 1844, 36; Morel-Fatio: 1892, 2). Per la resta, Berger també sap de la realitat d'Egerton, així com de les seves característiques lingüisticoliteràries (Berger: 1890, 509). En qualsevol cas, Pascual de Gayangos l'inclou en un catàleg de 1875 (Gayangos: 1875, 1).

[43] La Vulgata i, per mimetisme, la Bíblia romànica tradicionalment ofereixen l'ordenació Job-Psalteri (Berger: 1893, 331-339).

articulat per Proverbis-Macabeus sobresurt no sols per incorporar algunes glosses de forma desigual, sinó àdhuc per traduir la Bible du XIIIe siècle de forma intermitent. Com a colofó, sosté que Peiresc tradueix el Vell Testament a partir de la Vulgata, malgrat que admet l'ascendent de la Bible du XIIIe siècle concretament en Proverbis-Macabeus.

Així les coses, Berger eleva a un tema nuclear la qüestió de la preponderància desigual de la Bible du XIIIe siècle. Amb força probabilitat, la influència francesa en el primer volum del Vell Testament no es produeix a causa de la popularització nul·la del primer volum de la Bible du XIIIe siècle. I, en canvi, la influència francesa en el segon volum es justifica mercès a la inclusió de la secció Proverbis-Macabeus de la Bible du XIIIe siècle en la *Bíblia historial*. Elaborada per Guiard des Moulins en el segle XIII, la *Bíblia historial* consisteix en un projecte encaminat a confeccionar una història sagrada en francès que assumeix la secció Proverbis-Macabeus de la Bible du XIIIe siècle justament com a segon volum. En part, la francesa *Bíblia historial* tradueix la llatina *Història escolàstica*, en què, en el segle XII, Pierre de Troyes, o Petrus Comestor, combina el relat de la història bíblica amb el de la història occidental, alhora que ofereix el text bíblic com el text històric per antonomàsia.[44]

Entrant en matèria, Berger concedeix que, amb la singularitat d'ometre l'Oració de Salomó,[45] el segon volum del Vell Testament palesa una influència heterogènia de la Bible du XIIIe siècle, de manera que sols es percep en els llibres de Salomó i en els llibres profètics, mentre que es descarta en Eclesiàstic i Macabeus. Així i tot, la influència és més feble en els llibres de Salomó que en els llibres profètics. En suma, els llibres profètics s'erigeixen en l'únic espai textual del Vell Testament en què s'evi-

[44] El projecte *Transmédie*, consistent a fixar el corpus de les traduccions franceses medievals, pren cura d'incorporar un panorama complet, si bé concís, de les qüestions relatives tant a la *Història escolàstica* de Pierre de Troyes com a la *Bíblia historial* de Guiard des Moulins (NOBEL: 2011a, 135-137).

[45] En realitat, l'Oració de Salomó, text apòcrif en el cànon hebreu, constitueix el darrer capítol d'Eclesiàstic —això és: Ecli 52— en el cànon llatí. Amb tot, la Vulgata i, per extensió, la Bíblia romànica solen individuar l'Oració de Salomó com a llibre, situant-la immediatament després d'Eclesiàstic.

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

dencia la juxtaposició de traduccions preparades a partir de la Vulgata i la Bible du XIIIe siècle.

Pel que respecta als primers, Berger determina que els llibres de Salomó aixopluguen diferents elements de la Bible du XIIIe siècle, mal que reconeix que aquesta presència es dona de forma no sols diversa sinó també complexa. Per un costat, en abordar Proverbis i Eclesiastès, incideix en les simetries entre la Bíblia catalana i la Bible du XIIIe siècle arran de la comparació textual entre Peiresc i el manuscrit fr. 398 de la Biblioteca Nacional de França. De continent, n'extrapola les conclusions a Saviesa. I, per un altre, en emprendre Proverbis, Eclesiastès i Saviesa, no pot argumentar que Peiresc senzillament reprodueix una traducció de la Bible du XIIIe siècle perquè no vol negar la superioritat de la Vulgata. Per això, sosté que la Vulgata i la Bible du XIIIe siècle alternen les seves influències. Malgrat que alguns testimonis catalans aparencen traduir els francesos, opina que el Vell Testament posa al descobert que el prestigi de la Bible du XIIIe siècle descansa en les seves glosses, les quals faciliten la comprensió de la Vulgata.

En darrer terme, i pel que respecta als restants, Berger opina que els llibres profètics mostren la realització d'un treball peculiar amb la Vulgata i la Bible du XIIIe siècle. D'entrada, és un treball curós amb més d'un testimoni de la Vulgata. De fet, Isaïes i Daniel delaten una traducció efectuada a partir de la Vulgata de París. Per contra, Jeremies i Ezequiel ofrenen una traducció enllestida a partir d'un altre testimoni, mancat de les lliçons emblemàtiques de la Vulgata de París. D'altra banda, es tracta d'un treball atent a la Bible du XIIIe siècle, com acusa la comparació textual entre Peiresc i el manuscrit fr. 398 de la Biblioteca Nacional de França. Així, doncs, Isaïes sembla transferir una traducció molt subordinada a la Bible du XIIIe siècle, mentre que Osees i Amós semblen introduir-ne les glosses. De retop, els llibres profètics semblen aplegar traduccions d'un bloc llatí heterogeni al costat de traduccions i glosses de la Bible du XIIIe siècle.

5.2 La proposta de Samuel Berger per a la comprensió específica del Psalteri

Per vertebrar la proposta orientada a la comprensió específica del Psalteri català, Samuel Berger compara els materials facilitats per PsMar, PsSab, PsPer, $PsVal_2$, PsP, PsE, PsC, PsFer i PsHeb. Fet i fet, hi procedeix amb la finalitat d'articular-ne una explicació conjunta. I, de retruc, palesa que no disposa de cap notícia de $PsBar_1$, $PsBar_2$, PsCor, PsMor, $PsVal_1$ i PsVat (Berger: 1890, 527-535).[46]

Constatat que PsHeb excel·leix per una personalitat molt distinta de la resta —de resultes de consistir en una traducció del Psalteri hebreu (i, per ventura, en un epígon del Psalteri jueu)—, Berger assumeix que hi ha dues menes de connexió entre aquests texts. Per un cantó, comparteixen la base textual: directament o indirecta, tenen present tant el Psalteri gal·licà com el Psalteri francès —en detriment del Psalteri hebreu, el Psalteri jueu i el Psalteri hebraic—. I, per un altre, es classifiquen en tres blocs, atenent una sèrie de paral·lelismes textuals: d'arribada, els de les famílies encapçalades per PsMar i PsSab i, seguidament, el personificat per PsC.

Primer de tot, Berger creu que PsMar no constitueix una traducció forjada a partir de la Vulgata. Més aviat, pensa que l'activitat de comparar-lo amb el manuscrit lat. 768 de la Biblioteca Nacional de França en mostra les concomitàncies amb el Psalteri francès. En conseqüència, aposta per un lligam almenys entre els primers psalteris catalans i els psalteris francesos. Així mateix, puntualitza que aquests psalteris catalans tradueixen el Psalteri gal·licà. I hi afegeix que, amb algunes revisions importants, PsMar es retroba en PsP i PsE —els quals, al seu torn, probablement incorporen unes quantes traduccions del Psalteri hebraic— i

[46] Atesa la importància de les comparacions textuals per a Samuel Berger, es poden recuperar les característiques filològiques de Ps 1,1-6 segons PsMar, PsP i PsC; de Ps 4,2-3 segons PsSab i PsPer; de Ps 51,3-5 segons PsMar i PsP; de Ps 101,2-8 segons PsPer, $PsVal_2$, PsC i PsFer, i de Ps 136,1-9 segons PsMar i el manuscrit lat. 768 de la Biblioteca Nacional de França (Berger: 1890, 530-534). D'altra banda, el projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* disposa d'un inventari amb la llista dels psalteris catalans medievals de què es té constància avui dia (CBCat: 2001, 4-6).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

que, d'altra banda, una part de PsMar es retroba en PsC. En síntesi, PsMar inicia una família articulada per PsP, PsE i una porció de PsC.

A continuació, Berger concep que Romeu Sabruguera ultima una traducció del Psalteri gal·licà, encara que hi feineja considerant el Psalteri francès. En la pràctica, aquesta tasca es conserva en PsSab, PsPer i $PsVal_2$. En gran manera, PsSab també es troba en PsC. I, amb tot això, PsFer és una recensió de $PsVal_2$ que s'executa amb fidelitat a la Vulgata.

A l'últim, Berger detecta que PsC amaga certa complexitat. No endebades, acull fragments traduïts del Psalteri gal·licà. I, a més, aplega traduccions acreditades per PsMar i PsSab, de manera que, a través seu, rep una influència indirecta del Psalteri francès.

5.3 La proposta de Samuel Berger per a la comprensió general del Nou Testament

Per vertebrar la proposta orientada a la comprensió general del Nou Testament català, Samuel Berger examina les traduccions copiades en Peiresc i Marmoutier en vinculació amb la Vulgata de París i la Bible du XIIIe siècle (Berger: 1890, 507-520).[47]

[47] Els fruits de la recerca que Samuel Berger efectua entorn del Nou Testament català es poden resseguir de forma estructurada si, de bon començament, es consulten les anàlisis generals del Nou Testament (Berger: 1890, 507-510 i 520) i, de continent, les anàlisis específiques dels evangelis, de les epístoles paulines, d'Actes dels apòstols, de les epístoles catòliques i d'Apocalipsi (Berger: 1890, 510-520). A més, es poden considerar els resultats generats a partir de l'anàlisi de les bases textuals de Peiresc i Marmoutier (Berger: 1890, 524). Observada la importància de les comparacions textuals per a Berger, també es poden reprendre les característiques filològiques de Mt 6,9-13 segons Peiresc i Marmoutier; de Rm 11,1-6, Rm 12,16 i Rm 15,1-4 segons Marmoutier i el manuscrit 35 de la Biblioteca Mazarina; de Rm 16,1-5, Rm 16,11-12, Rm 16,20 i Rm 16,24-27 segons Peiresc, Marmoutier i el manuscrit fr. 398 de la Biblioteca Nacional de França; de Ga 4,4-5 segons Marmoutier i el manuscrit 35 de la Biblioteca Mazarina; de Ga 5,1, Ga 5,3-4 i Ga 5,16 segons Peiresc, Marmoutier i el manuscrit 35 de la Biblioteca Mazarina; d'Ac 1,1-5, Ac 1,15-18 i Ac 28,11-15 segons Peiresc, Marmoutier i el manuscrit fr. 899 de la Biblioteca Nacional de França; d'Ac 5,29 i Ac 11,1-2 segons Peiresc; de 1Jn 1,1-3 segons Peiresc, Marmoutier i el manuscrit fr. 398 de la Biblioteca Nacional de França; de 1Jn 2,13 i 1Jn 5,16 segons Marmoutier i el manuscrit fr. 398 de la Biblioteca Nacional de França; d'un fragment del pròleg jeronimià «Omnes qui pie» a Apocalipsi segons Peiresc i Marmoutier, i d'Ap 1,9, Ap 11,27 i Ap 22,9 segons Mar-

Berger s'ocupa dels fenòmens relatius tant a la fractura temporal com a la continuïtat traductora entre Peiresc i Marmoutier —i, de fet, se n'encarrega de forma conjunta—. En unes altres paraules, atorga rellevància a l'existència d'una fractura temporal, demostrada per l'escriptura, entre les traduccions transmeses per Peiresc i Marmoutier: el Nou Testament de Peiresc s'ha de datar en el segle XV, mentre que el Nou Testament de Marmoutier s'ha de remuntar fins al segle XIV.

Així les coses, Berger apunta que Peiresc introdueix algunes modificacions en indrets específics. Ara bé, no es tracta de modificacions que afectin l'organització global de les unitats neotestamentàries. Per tant, Peiresc i Marmoutier adopten l'esquema següent: evangelis, epístoles paulines, Actes dels apòstols, epístoles catòliques i Apocalipsi. En definitiva, l'esquema assumit pels testimonis de la Vulgata que es copien entre els segles XIII i XVI. A més, Peiresc i Marmoutier coincideixen a agregar alguns texts apòcrifs.

En analitzar els evangelis, Berger assenyala que Marmoutier representa un treball enllestit al marge de la traducció no sols del Vell Testament sinó també de la resta del Nou Testament. De segur, la traducció evangèlica finalitza abans que comenci la totalitat de l'acció de la traducció neotestamentària. I, per regla de tres, aquesta acció aprofita una traducció evangèlica efectuada amb anterioritat a partir de testimonis de l'òrbita dels còdexs Amiatinus i Vallicellianus. Al seu torn, Peiresc transfereix la traducció acreditada per Marmoutier. Amb tot, en modifica algunes solucions, cosa que dona raó de les divergències entre Marmoutier i Peiresc en Mateu. Aquestes divergències es manifesten no sols en el text sinó àdhuc en la presentació: Marmoutier ofereix una organització en capítula, mentre que Peiresc combina l'ús dels capítula amb el dels capítols.

En examinar les epístoles paulines, Berger destaca que Peiresc i Marmoutier coincideixen a transmetre la mateixa taula de capítula, la mateixa traducció i la mateixa divisió en capítula d'aquesta traducció. A

moutier i el manuscrit fr. 398 de la Biblioteca Nacional de França (BERGER: 1890, 509-520).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

més, concorden en l'ordenació Tessalonicencs-Colossencs.[48] Tot i el seu caràcter apòcrif, Peiresc inclou Laodicencs, com ocorre en el Nou Testament de Lió, expressió del Nou Testament occità. D'altra banda, la traducció de Peiresc i Marmoutier presenta certes coincidències amb la Bible du XIIIe siècle, segons el que deixa entreveure si es confronta amb els manuscrits 35 de la Biblioteca Mazarina i fr. 398 de la Biblioteca Nacional de França. I, de forma addicional, Peiresc i Marmoutier incorporen algunes glosses de la Bible du XIIIe siècle. Recapitulant, aquests elements permeten postular que les traduccions catalanes depenen de les franceses.

En responsabilitzar-se d'Actes dels apòstols, Berger planteja que Peiresc i Marmoutier contenen dues traduccions de la Bible du XIIIe siècle. Tanmateix, en acarar-los amb el manuscrit fr. 899 de la Biblioteca Nacional de França, matisa que no es tracta de dues traduccions exactes d'aquest testimoni francès. Per això, determina que la Bible du XIIIe siècle sofreix modificacions importants en la confecció de Peiresc. No endebades, evidencia que aquest treballa considerant texts provinents de dues tradicions: la llatina i la romànica.[49] En canvi, entén que la Bible du XIIIe siècle s'erigeix en una autoritat per a Marmoutier —el qual, al seu torn, també té present la Vulgata de París—. A l'últim, atribueix la connexió entre Peiresc i Marmoutier a la historicitat que Peiresc reelabora Marmoutier i que hi procedeix sense conèixer la Bible du XIIIe siècle de forma directa.

En observar les epístoles paulines, Berger remarca que les connexions entre Peiresc-Marmoutier i la Bible du XIIIe siècle es caracteritzen per certa irregularitat. Arran de comparar Marmoutier amb els manuscrits fr. 398 i fr. 899 de la Biblioteca Nacional de França, dedueix que els paral·lelismes entre Peiresc-Marmoutier i la Bible du XIIIe siècle sobretot

[48] La Vulgata i, per imitació, la Bíblia romànica acostumen a oferir l'ordenació Colossencs-Tessalonicencs (BERGER: 1893, 341-342).

[49] En concret, es refereix als còdexs Toletanus, Aemilianeus i Rodensis, testimonis de la Vulgata hispànica; a la Bíblia de Teodulf, testimoni de la Vulgata carolíngia; al manuscrit lat. 342 de la Biblioteca Nacional de França, testimoni de la Vulgata llenguadociana, i al Nou Testament de Carpentràs, testimoni de la Bíblia occitana.

es donen en les epístoles joànniques. De fet, suscita que es parli d'una adaptació catalana de les glosses de la Bible du XIIIe siècle.

En valorar Apocalipsi, Berger subratlla que alguns aspectes de la Bible du XIIIe siècle apareixen en Peiresc i Marmoutier. Després de comparar Marmoutier amb el manuscrit fr. 398 de la Biblioteca Nacional de França, dedueix que Peiresc i Marmoutier acrediten una traducció confegida a partir de la Vulgata, si bé amb alguns detalls provinents de la Bible du XIIIe siècle.

5.4 La proposta de Samuel Berger per a la comprensió específica dels evangelis

Per vertebrar la proposta orientada a la comprensió específica dels evangelis catalans, Samuel Berger avalua les traduccions conservades en Peiresc, Marmoutier, Sevilla i Palau (Berger: 1890, 535-548).[50]

Parangonats de forma deguda, Berger primer conclou que, en veritat, aquests quatre testimonis transmeten tres traduccions distintes: abans de res, individua la traducció de Peiresc, datada en el segle XV; a continuació, la de Marmoutier-Sevilla, datada en el segle XIV, i, al final, la de Palau, novament datada en el segle XV.

A partir d'aquest acarament, Berger també mostra els vincles existents entre els blocs constituïts per Peiresc i Marmoutier-Sevilla. Per tant, la traducció de Marmoutier-Sevilla, singularitzada per certa fidelitat a la Vulgata, es reprèn en part en Peiresc. I, a més, Peiresc hi introdueix algunes modificacions, des de la renúncia a una fidelitat excessiva a la Vulgata. D'altra banda, Palau ofrena una traducció al marge de la resta, si bé coincideix amb Marmoutier-Sevilla quan opta per calcar quasi literalment la Vulgata.

[50] Atesa la importància de les comparacions textuals per a Berger, es poden recuperar les característiques filològiques de Mt 6,9-13 i Mt 17,16-20 segons Peiresc, Marmoutier i el manuscrit fr. 6261 de la Biblioteca Nacional de França; de Mt 21,1-9 segons Peiresc i el manuscrit fr. 6261 de la Biblioteca Nacional de França; de Mc 1,1-8 segons Marmoutier, el Fragment del Puget i el manuscrit fr. 6261 de la Biblioteca Nacional de França; de Lc 11,2-4 i Lc 15,11-32 segons Marmoutier i el manucrsit fr. 6261 de la Biblioteca Nacional de França; de Jn 1,1-14 segons Peiresc, Marmoutier, Sevilla i Palau (Berger: 1890, 536-545).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

Reconeguda la importància de Palau en l'horitzó bíblic medieval, i descartada cap relació amb el Nou Testament occità, Berger privilegia l'anàlisi de les traduccions transmeses per Peiresc i Marmoutier-Sevilla. Coincidents en bona mesura, es tracta de dues tasques efectuades únicament a partir del Nou Testament occità. Al recer de la comparació textual, doncs, evidencia els lligams textuals entre les traduccions catalanes i les occitanes —i, de rebot, confirma els lligams culturals entre Catalunya i Occitània—.

En aquest sentit, Berger jutja que l'exercici de comparar els evangelis catalans amb els occitans encapçalats pel Fragment del Puget prova una dependència directa entre les traduccions catalanes i les occitanes. Més encara, albira que el Fragment del Puget respon a una feina traductora preparada a partir de la Vulgata. En concret, a partir d'un testimoni de la Vulgata que exhibeix els trets propis de la família carolíngia, en detriment dels de la subfamília llenguadociana, i que s'empra entre els segles IX i XIII. Per la resta, la transmissió textual del Fragment del Puget genera, com a mínim, el manuscrit fr. 6261 de la Biblioteca Nacional de França, el Nou Testament de Lió i el Nou Testament de París. En poques paraules, tres texts emblemàtics que, per un costat, preserven alguns detalls estructurals dels testimonis anteriors a la Vulgata de París i, per un altre, aporten una traducció bastant lliure, amb recurrència a la glossa i la paràfrasi.

Així les coses, Berger indica que Peiresc i Marmoutier-Sevilla tenen elements en comú amb aquests texts. De forma lògica, Marmoutier-Sevilla assumeix les particularitats dels evangelis occitans. I Peiresc les incorpora quan en transcriu una porció. De fet, Peiresc acull els fruits d'un treball completat dins un pla global de traducció bíblica. Amb tot, els evangelis catalans també posseeixen característiques personals, com ara la inclusió de fórmules habituals en els evangelis llatins destinats a la lectura pública.

En darrer lloc, Berger corrobora que els evangelis catalans traueixen els occitans, alhora anteriors i peculiars, quan constata que la història bíblica en català que es popularitza com a *Gènesi* obeeix a una traducció occitana de què es localitza un testimoni precisament en el manuscrit fr. 6261 de la Biblioteca Nacional de França. Sigui com sigui, aquest ma-

nuscrit no sols facilita el model textual del Nou Testament català, sinó que aconsegueix reforçar, de molt, els arguments en favor de l'existència d'uns nexes textuals entre les traduccions catalanes i les occitanes i, per taula, d'uns intercanvis culturals entre Catalunya i Occitana —sense arribar a fundar, en absolut, la hipòtesi d'una projecció religiosa del moviment càtar per mitjà de les traduccions neotestamentàries—.[51]

6. L'impacte de la proposta de Samuel Berger en la recerca sobre la Bíblia catalana

En la sola aportació del 1890, Samuel Berger dibuixa la seva proposta per donar raó de les traduccions bíbliques catalanes medievals, el gros de les quals situa en el segle XV (Berger: 1890, 507-548). No res menys, l'encaixa en el seu projecte per fer clara la presència i la circulació de la Bíblia a l'Europa medieval (Berger: 1884; 1889; 1890; 1893; 1894; 1899; 1904; Berger & Michäelis: 1899; cf. Berger: 1967; 1977).

Per fonamentar la seva tesi, examina diferents testimonis segons la secció bíblica. En total, limita l'anàlisi del Vell Testament a l'examen de Peiresc; aparella un excurs sobre el Psalteri atenent a vuit testimonis agrupats en tres famílies —les de Marsella (PsMar, PsP, PsE), Sabruguera (PsSab, PsPer, PsFer, $PsVal_2$) i Colbert (PsMar, PsSab)—; cenyeix l'anàlisi del Nou Testament a l'examen de Peiresc i Marmoutier, i prepara un segon excurs sobre els evangelis observant Peiresc, Marmoutier, Sevilla i Palau.

Abans de res, emmarca les traduccions catalanes en la propagació bíblica a l'Europa medieval, amb la Vulgata gal·la i la Bíblia francesa com a protagonistes. I, al poc d'espai, les raona com els fruits d'una feina únicament efectuada amb fonts romàniques: la Vulgata gal·la, el Nou Testament occità i la Bible du XIIIe siècle. De retop, rebutja l'existència d'un lligam, almenys directe, entre la Bíblia hebrea i les traduccions catalanes.

Al cap i a l'últim, es tracta d'afirmacions que, sobretot per conducte d'Alfred Morel-Fatio, determinen les línies de les percaces que, d'aleshores ençà, els erudits planifiquen sobre les traduccions catalanes. I, al

[51] El projecte *Transmédie* proporciona una vista sencera del punt en què se situa el coneixement de *Gènesi*, així com els llaços amb el sistema cultural occità (Pujol: 2011).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

seu torn, es tracta d'investigacions en què Josep Perarnau, Josep Izquierdo, Armand Puig i Pere Casanellas emergeixen especialment.[52]

En tres articles apareguts entre el 1978 i el 1983, Perarnau recupera la qüestió de les traduccions catalanes amb la voluntat d'aportar-hi noves dades, igual que amb la d'enriquir-ne la lectura (PERARNAU: 1978; 1979; 1983). D'arribada, continua la sendera de Berger quan equipara la data de la majoria dels manuscrits continents amb la dels texts continguts, raó per la qual ubica en el segle XV una part de les traduccions catalanes del segle XIV.

Amb tot, Perarnau desenvolupa un treball amb certs canvis en esguard de Berger. D'antuvi, formula una lectura unitària de les traduccions catalanes després d'ampliar-ne els testimonis. A continuació, elabora un catàleg terminològic en què inclou, d'una banda, la Bíblia hebrea i les traduccions romàniques jueves i, d'una altra, la Vulgata i les traduccions romàniques cristianes. I, per acabar, s'endinsa en els problemes relatius a la transmissió i la tradició manuscrites.

Així les coses, entén que Peiresc, Egerton i Colbert no difonen la mateixa traducció, si bé coincideixen pel que respecta a un caràcter judaïtzant. De fet, postula que només Peiresc i Egerton representen branques distintes i independents de la transmissió de la mateixa traducció. I, endemés, sosté que Egerton es preserva per obra de certs cercles conversos —i, per definició, oberts a les posicions judaïtzants—.[53]

A propòsit, recalca que els jueus empren la Bíblia hebrea; els jueus conversos, les traduccions romàniques jueves; els acadèmics i els eclesiàstics, la Vulgata, i els cristians benestants, les traduccions romàniques cristianes. Malgrat tot, admet un ús judaïtzant de la Bíblia hebrea i la Vulgata, cosa que, al capdavall, explica els elements judaïtzants tant de les traduccions romàniques jueves com de les cristianes.

---

[52] D'ençà de Samuel Berger, altres estudiosos aborden l'assumpte de les traduccions bíbliques catalanes medievals, com es mostra en aquest article. Però, a diferència d'aquests, ho solen fer en qualitat de reflexió metodològica, de contribució parcial, de capítol integrat en un relat més ampli o de treball divulgatiu.

[53] L'etiqueta *judaïtzant* designa els jueus que mantenen en secret les creences i les pràctiques del judaisme, malgrat convertir-se a una altra religió (MUÑOZ: 2010).

En darrer terme, considera que les traduccions catalanes sistemàticament s'inscriuen en un moviment, d'abast europeu, articulat al caliu no sols dels clergues sinó també dels laics. En efecte, creu que les comunitats beguines l'impulsen en els segles XIII i XIV, en què enllesteixen traduccions romàniques de la Vulgata. A més, opina que almenys els cristians l'estenen en els segles XIV i XV, en què preparen traduccions romàniques de la Bíblia hebrea. Per la resta, insinua que es tracta d'una tendència que, en certa manera, es beneficia del revulsiu que el lul·lisme suposa per a les ciutats catalanes.

Per documentar la seva proposta, imita Berger escodrinyant diferents testimonis segons la secció bíblica. A grans trets, caracteritza el Vell Testament a partir de Peiresc, Egerton i Colbert, així com el Psalteri a partir de tretze reculls aplegats en tres famílies —les de Marsella (PsMar, $PsVal_1$, PsC), Sabruguera (PsSab, PsPer, $PsVal_2$, PsFer, PsCor, PsVat, $PsBar_1$) i Peiresc (PsP, PsE, PsHeb)— i de dos reculls no classificats —en concret: PsMor i $PsBar_2$—. D'altra part, defineix el Nou Testament a partir de l'examen de dos fragments evangèlics —els de Lc 10,22-40 i Jn 12-14,34—. Per tant, revisa Berger obrint-se a la descoberta del Vell Testament d'Egerton i Colbert, enriquint la visió del Psalteri i millorant la comprensió del Nou Testament.

En definitiva, postula que el Vell Testament arrela en una base textual amb una presència forta de la Bíblia hebrea i amb una de relativa de la Vulgata. Addicionalment, hi valora la influència del Psalteri occità i hi rebaixa la preponderància de la Bible du XIIIe siècle. En conseqüència, hi aposta per la importància no només jueva sinó àdhuc judaïtzant en detriment de la rellevància romànica de Berger. En canvi, determina que les perícopes lucanes tradueixen la Vulgata, mentre que la resta adapta els evangelis occitans.

El 1997 Izquierdo publica tant el primer *status quaestionis* sobre les traduccions catalanes, en forma de monografia, com la seva síntesi, en forma de comunicació (IZQUIERDO: 1997b; 1997a). D'entrada, vertebra un treball concebut com l'inici d'un camí que ha d'emmenar cap a les transcripcions, les edicions crítiques i les caracteritzacions d'aquestes tra-

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

duccions —carpeta en què inclou les adaptacions bíbliques—.[54] Així les coses, hi procedeix com l'antesala d'un reclam que ha de subratllar les repercussions de la Bíblia quan es conforma la personalitat politicocultural de la Catalanofonia medieval.[55]

Fet i fet, estableix com a primícia una cronologia que polemitza amb el croquis gal·locèntric per a les traduccions romàniques, en disputa amb la mirada de Berger; distingeix entre les empreses dels segles XIII, XIV i XV, en polèmica amb la confusió de Berger i Perarnau sobre la datació de Peiresc, Egerton i Colbert; situa el ferment de les traduccions d'aquests manuscrits per les engires del 1350, i rebaixa el pes dels jueus i els judaïtzants en les traduccions catalanes, en contradicció amb el raonament de Perarnau.

En dues contribucions aparegudes el 1997 i el 2001, Puig precisament entreteixeix l'armadura teòrica perquè el projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* delimiti l'abast preliminar —i, en especial, els termes introductoris— de l'apartat dedicat a les traduccions catalanes medievals —això és: les elaborades entre els segles XIII i XV—,[56] alhora que articula la seva proposta per donar-ne compte (PUIG: 1997; 2001). I, com Izquierdo, s'hi posa arrelant en els antecedents encarnats per Berger i Perarnau.[57]

Tot plegat, sintetitza i revisa els parers d'ambdós erudits a fi de construir el mapa per antonomàsia de les traduccions catalanes. Per això,

[54] Les adaptacions bíbliques catalanes són recreacions literàries d'històries bíbliques que en cerquen la penetració i que es vinculen a les equivalents occitanes, franceses i italianes (IZQUIERDO: 1997b, 74-87).

[55] Per bastir la seva proposta, Josep Izquierdo acull la visió dels estudis bíblics de Julio Trebolle i dialoga amb una part de les recerques filològiques de Samuel Berger, Pere Bohigas, Josep Perarnau i Jordi Ventura (TREBOLLE: 1993; BERGER: 1890, 507-548; BOHIGAS: 1967; PERARNAU: 1978; VENTURA: 1993).

[56] En la pràctica, el projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* para atenció a les traduccions bíbliques catalanes fins a la darreria del segle XIX (CBCat: 2003b).

[57] Quan conforma la seva proposta, Armand Puig també es fa ressò de les aportacions centrals de Pere Bohigas, les quals tenen un caràcter teòric, així com les de Raymond Foulché-Delbosc i Guiu Camps, les quals basen les seves perspectives en l'edició crítica dels testimonis preservats (BOHIGAS: 1967; 1979; FOULCHÉ-DELBOSC: 1908; CAMPS: 1978).

inventaria les traduccions conservades; discerneix entre les empreses dels segles XIII, XIV i XV; enriqueix la visió del Psalteri quan apregona el discurs de Perarnau; cita per primer cop la Bíblia del segle XIV quan desmunta l'embolic de Berger i Perarnau, i constata per a aquesta la realitat d'una base textual forjada, d'una banda, per la Vulgata i, d'una altra, per la Bíblia hebrea, la Bíblia occitana i la Bíblia francesa quan aprofundeix en les observacions de Perarnau.

Així les coses, classifica les traduccions catalanes depenent que participin o no en un programa global. Segons aquest criteri, assenyala que les traduccions catalanes de la Bíblia occitana, ideades de forma esparsa —tot i incorporar-se en la Bíblia del segle XIV de forma puntual—, es desmarquen de les empreses pròpies dels segles XIII, XIV i XV.

Abans de res, i estirant les valoracions de Berger, defensa que les traduccions occitanes, acomplides en els segles XI i XII, exerceixen un influx bastant considerable en les traduccions catalanes, iniciades en el segle XIII, de resultes de la projecció dels comtats occitans sobre els catalans. A més, aquest influx es concreta en la traducció del Nou Testament occità —o, en tot cas, dels seus evangelis— sovint al recer del beguinatge.

Pel que respecta al segle XIII, accepta que, a imitació de la dinàmica de la Casa de Borbó, el 1287 Alfons II encomana a Jaume de Montjuïc que tradueixi al català una Bíblia francesa —potser la Bíblia d'Acre o la Bible du XIIIe siècle— heretada de Pere II. Malgrat que se'n tenen notícies, no es conserva cap testimoni de la Bíblia d'Alfons II.[58]

Tocant al segle XIV, desarma el malentès de Berger i Perarnau des que proposa que, a semblança de la Bible du XIIIe siècle, es parli de la Bíblia del segle XIV quan es mencioni la traducció de la Bíblia al català que es prepara en l'època de Pere III —sense descartar que, al capdavall, es faci sota els seus auspicis—, encara que majoritàriament es custodia en manuscrits del segle XV. Per contra, en legitima certes posicions quan en dona compte com a traducció de la Vulgata llenguadociana i la Vulgata carolíngia amb consultes a la Bíblia hebrea, el Nou Testament occità i la Bible du XIIIe siècle.

[58] En aquest punt, Armand Puig acull amb matisos la recerca que el 1904 Francesc Carreras presenta entorn de la Bíblia d'Alfons II (CARRERAS: 1904).

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

Amb relació al segle XV, conclou que, en el fons, la Bíblia de València, perduda després que la Inquisició la persegueixi amb severitat, remet a un procés incoat amb la tasca de Bonifaci Ferrer, o amb la del Monestir de Portaceli, entre el 1396 i el 1402, perllongat amb la seva transmissió fins al 1477 i culminat tant amb la seva revisió entre el 1477 i el 1478 com amb la seva impressió el 1478. En qualsevol cas, opta per la versió literal de la Vulgata, en el marc cultural de la valenciana prosa, a causa de la desconfiança que les traduccions prèvies, sovint lliures, susciten en cercles cristians.[59]

Entre el 2004 i el 2021, l'aparició d'alguns volums del projecte *Corpus Biblicum Catalanicum* permet que Pere Casanellas i Armand Puig abordin la qüestió de la Bíblia del segle XIV a partir de les transcripcions, les edicions crítiques i les anàlisis d'Èxode, Levític, 1Reis, 2Reis i 1Paralipòmens (CASANELLAS: 2011; 2021; PUIG: 2004). A la fi, es comença a materialitzar les pretensions positivistes de la recerca oberta per Berger.

De moment, corregeixen Izquierdo quan data l'arrencada de la Bíblia del segle XIV pels volts del 1382. Així mateix, desmenteixen Berger en no documentar-hi l'influx de la Bible du XIIIe siècle i ratifiquen Perarnau en evidenciar-hi la projecció de la Bíblia hebrea. I, per acabar, confirmen l'existència de la Bíblia hebrea catalana i dessoterren una mostra de la Traducció bíblica incompleta, elaborada com a traducció literal de la Vulgata.

7. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS

Recapitulades les evidències adduïdes en aquest recorregut a través de les primeries de la recerca sobre les traduccions bíbliques catalanes medievals —i, en particular, de la proposta vertebrada per Samuel Berger el 1890—, les conclusions següents es poden elevar a definitives:

a) Amb relació a la coneixença de les traduccions bíbliques catalanes medievals, es dibuixa una línia entre la recerca que Berger efectua en el darrer tram del segle XIX i el projecte que l'Associació Bíblica de Cata-

[59] Sobre aquest particular, Armand Puig efectua la recepció crítica de les múltiples deduccions a què el 1963 i el 1993 Jordi Ventura arriba quan analitza els arxius corresponents a la Bíblia de València (VENTURA: 1963; 1993).

lunya posa en marxa amb la denominació *Corpus Biblicum Catalanicum* a partir del 1997. Així les coses, diferents acadèmics, entre els quals es compta Gemma Avenoza —al costat de Josep Perarnau, Josep Izquierdo, Armand Puig i Pere Casanellas—, fiten aquesta línia.

b) La dedicació de Berger forma part d'un projecte bàsicament consistent a analitzar la presència i la circulació de la Bíblia a l'Europa medieval. A grans trets, el projecte atén, primer, a la propagació de la Vulgata llatina i, després, a la configuració de la Bíblia romànica, cosa que condiciona els afanys erudits dels treballs posteriors.

c) Berger delimita les cinc grans tradicions manuscrites de la Vulgata, amb les corresponents famílies i subfamílies: Hispània, Hibèrnia-Britània, Gàl·lia, Germània-Rètia i Itàlia. Així mateix, estudia les set expressions de la Bíblia romànica: portuguesa, castellana, catalana, occitana, francesa, arpitana i italiana.

d) Pel que respecta a les traduccions catalanes, Berger plasma les repercussions de la seva feina en les p. 507-548 de la contribució «Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes», apareguda el 1890. En el fons, hi vertebra la seva proposta per donar raó del fenomen i hi procedeix a força d'examinar-ne els testimonis. Amb tot, s'equivoca quan essencialment el situa en el segle XV.

e) Per enunciar aquesta proposta, Berger estudia el còdex Peiresc en abordar el Vell Testament; les famílies Marsella, Sabruguera i Colbert en abordar el Psalteri de forma específica; els còdexs Peiresc i Marmoutier en abordar el Nou Testament, i els còdexs Peiresc, Marmoutier, Sevilla i Palau en abordar els evangelis de forma específica.

f) Berger raona que el Vell i el Nou Testament tradueixen la Vulgata assumint la Bible du XIIIe siècle de forma puntual, que el Psalteri depèn del Psalteri gal·licà amb influxos del Psalteri francès i que els evangelis es vinculen als evangelis occitans de tant en tant.

g) Berger dedueix que les traduccions catalanes tenen una base textual formada, d'una banda, per la Vulgata —i, en especial, per la Vulgata gal·la— i, d'una altra, pel Nou Testament occità i la Bible du XIIIe siècle, de manera que n'exclou la Bíblia hebrea.

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

BIBLIOGRAFIA

ANTIN, Paul (1951): *Essai sur Saint Jérôme*, París, Letouzey-Ané.

AVENOZA, Gemma (1989): *Repertori dels manuscrits en llengües romàniques conservats a biblioteques barcelonines*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

AYUSO, Teófilo (1953): *Vetus Latina Hispana*, vol. 1, Madrid, Consell Superior d'Investigacions Científiques.

BADIA, Antoni M., Germà COLÓN & Josep MORAN (ed.) (2001): *Mirall d'una llarga vida. A Pere Bohigas, centenari*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

BERGER, Samuel (1867): *F.C. Baur. Les origines de l'École de Tubingue et ses principes (1826-1844)*, Estrasburg, Berger-Levrault.

BERGER, Samuel (1879a): *De glossariis et compendiis exegeticis quibusdam medii aevi*, París, Berger-Levrault-Sodales & Fischbacher.

BERGER, Samuel (1879b): *La Bible au XVIe siècle. Étude sur les origines de la critique biblique*, París, Berger-Levrault & Sandoz-Fischbacher.

BERGER, Samuel (1883): «Des essais qui ont été faits à Paris au XIIIe siècle pour corriger le texte de la Vulgate», *Revue de Théologie et de Philosophie*, núm. 16 (1883), p. 41-66.

BERGER, Samuel (1884): *La Bible française au moyen âge. Étude sur les plus anciennes versions de la Bible écrites en prose de langue d'oïl*, París, Impremta Nacional.

BERGER, Samuel (1886): «L'ancienne traduction allemande de la Bible» = Samuel BERGER (1886): ressenya de Herman HAUPT (1885) & Franz JOSTES (1885), *Revue Historique*, núm. 30 (1886), p. 164-169.

BERGER, Samuel (1889): «Les bibles provençales et vaudoises», *Romania*, núm. 18 (1889), p. 353-422.

BERGER, Samuel (1890): «Nouvelles recherches sur les bibles provençales et catalanes», *Romania*, núm. 19 (1890), p. 505-561.

BERGER, Samuel (1893): *Histoire de la Vulgate pendant les premiers siècles du moyen âge*, París, Hachette.

BERGER, Samuel (1894): «La Bible italienne au moyen âge», *Romania*, núm. 23 (1894), p. 358-431.

BERGER, Samuel (1899): «Les bibles castillanes», *Romania*, núm. 28 (1899), p. 360-408, 508-542.

BERGER, Samuel (1904): «Les préfaces jointes aux livres de la Bible dans les manuscrits de la Vulgate», en *Mémoires présentés par divers savants a l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de l'Institut de France. Première série*, vol. 11.2, París, Impremta Nacional & Klincksieck, p. 1-78.

BERGER, Samuel (1967): *La Bible française au moyen âge. Étude sur les plus anciennes versions de la Bible écrites en prose de langue d'oïl*, Ginebra, Slatkine.

BERGER, Samuel (1977): *La Bible romane au moyen âge. Bibles provençales, vaudoises, catalanes, italiennes, castillanes et portugaises*, Ginebra, Slatkine.

BERGER, Samuel & Carolina MICHÄELIS (1899): «Note sur les bibles portugaises», *Romania*, núm. 28 (1899), p. 543-556.

BERNAT, Francesc & Patrick HEINZER (2017): «La història de la literatura catalana d'Alfred Morel-Fatio al *Grundiss der romanischen Philologie* (1893)», en Manuel PÉREZ & Rafel ROCA (ed.): *Actes del XVII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (València, 7-10 de juliol de 2015)*, Barcelona & València, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes & Institut d'Estudis Catalans, p. 215-225.

BITECA = Gemma AVENOZA, Lourdes SORIANO & Vicent BELTRAN (dir.) (1997): *Bibliografia de textos antics catalans, valencians i balears*, Berkeley, Universitat de Califòrnia, [2]2021, <https://bit.ly/3B0BPrT>, data de consulta: 1 de maig de 2021.

BODIN, Yvon (1966): *Saint Jérôme et l'Église*, París, Institut Catòlic de París.

BOHIGAS, Pere (1926): «El *Repertori de manuscrits catalans*», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 11 (1926), p. 121-130.

BOHIGAS, Pere (1927): «El *Repertori de manuscrits catalans*. Missió a Anglaterra», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 12 (1927), p. 411-457.

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

BOHIGAS, Pere (1928): «El *Repertori de manuscrits catalans*. Estat de les recerques (1926-1928)», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 13 (1928), p. 530-535.

BOHIGAS, Pere (1930-1931): «El *Repertori de manuscrits catalans* de la Fundació Patxot. Missió de París. Biblioteca Nacional (1926-1928)», *Estudis Universitaris Catalans*, núm. 15 (1930), p. 92-139, 197-230; núm. 16 (1931), p. 82-111, 213-310.

BOHIGAS, Pere (1962): «Dos fragments catalans dels evangelis, restes de la traducció de la Bíblia de Bonifaci Ferrer», *Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani*, núm. 6 (1962), p. 171-185.

BOHIGAS, Pere (1967): «La Bíblia a Catalunya», en *II Congrés Litúrgic de Montserrat (Montserrat, 5-10 de juliol de 1965)*, vol. 2, Montserrat, Abadia de Montserrat, p. 125-140.

BOHIGAS, Pere (1979): s.v. *Bíblia als Països Catalans*, en Joaquim MOLAS & Josep MASSOT (dir.): *Diccionari de la literatura catalana*, Barcelona, Ed. 62, p. 87-90.

BOHIGAS, Pere (1985): *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial & Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

BOVER, Joaquim M. (1868): *Biblioteca de escritores baleares*, vol. 1, Palma de Mallorca, Gelabert.

CAMBOULIU, François R. (1857): *Essai sur l'histoire de la littérature catalane*, París, Duran.

CAMPS, Guiu (1978): «Cinc-cents anys de la primera edició catalana de la Bíblia», *Revista Catalana de Teologia*, núm. 3 (1978), p. 3-16.

CARRERAS, Francesc (1904): «Primera traducció catalana de la Bíblia (segle XIII)», *Revista de Bibliografia Catalana*, núm. 4 (1904), p. 48-58.

CASANELLAS, Pere (2003): «De la *Bíblia Catalana* al *Corpus Biblicum Catalanicum*, un projecte amb gairebé cent anys d'història», *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*, núm. 79 (2003), p. 67-74.

CASANELLAS, Pere (2005): «El *Corpus Biblicum Catalanicum*, un antic tresor que finalment comença a ser explotat», *Llengua & Literatura*, núm. 16 (2005), p. 517-530.

CASANELLAS, Pere (2007): «El *Corpus Biblicum Catalanicum* i la lexicografia catalana», en Sadurní MARTÍ (coord.): *Actes del XIII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Girona, 9-12 de setembre de 2003)*, vol. 3, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 187-200.

CASANELLAS, Pere (2011): «Introducció», en Jordi BRUGUERA, Pere CASANELLAS & Núria CALAFELL: *Corpus Biblicum Catalanicum. Bíblia del segle XIV. Primer i segon llibres dels Reis*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 13-62.

CASANELLAS, Pere (2014): «Els jueus catalans i les traduccions medievals de la Bíblia», *Mot So Razo*, núm. 13 (2014), p. 15-34.

CASANELLAS, Pere (2021): «Introducció», en Pere BESCÓS *et al.*: *Corpus Biblicum Catalanicum. Bíblia del segle XIV. Primer llibre dels Paralipòmens*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 13-106.

CBCat (2003a) = CORPUS BIBLICUM CATALANICUM (2003a): *Normes de transcripció i edició*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya, [10]2013.

CBCat (2003b) = CORPUS BIBLICUM CATALANICUM (2003b): *Pla general de l'obra*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya, [9]2010.

CEMA (2001a) = CIVILISATION DE L'ÉCRIT AU MOYEN ÂGE (2001a): *Conseils pour l'édition des textes médiévaux*, vol. 1, París, École Nationale de Chartes.

CEMA (2001b) = CIVILISATION DE L'ÉCRIT AU MOYEN ÂGE (2001b): *Conseils pour l'édition des textes médiévaux*, vol. 2, París, École Nationale de Chartes.

CEMA (2002) = CIVILISATION DE L'ÉCRIT AU MOYEN ÂGE (2002): *Conseils pour l'édition des textes médiévaux*, vol. 3, París, École Nationale de Chartes.

CERDÀ, Jordi (2013): «L'edició en la història de la cultura i de les idees», en Víctor MARTÍNEZ-GIL (coord.): *Models i criteris de l'edició de textos*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya, p. 137-175.

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

CORMINAS, Juan (1849): *Suplemento a las memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Burgos, Arnaiz.

ESTIN, Colette (1984): *Les psautiers de Jérôme à la lumière des traductions juives antérieures*, Roma, Abadia de Sant Jeroni.

FOULCHÉ-DELBOSC, Raymond (1908): «La Bible en catalan», en *I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (Barcelona, 13-18 d'octubre de 1906)*, Barcelona, Horta, p. 538-540.

GALDERISI, Claudio (dir.) (2011): *Translations médiévales. Cinq siècles de traductions en français au moyen âge (XIe-XVe siècles). Étude et répertoire*, vol. 2.1, Turnhout, Brepols.

GAMESON, Richard (2017): *Codex Amiatinus. Making and meaning*, Jarrow, Església de Sant Pau.

GAYANGOS, Pascual de (1875): *Catalogue of the manuscripts in the spanish language in the British Museum*, vol. 1, Londres, Clowes.

GUÀRDIA, Josep Miquel (1860): «La Bible de Valence», *Revue de l'Instruction Publique de la Littérature et des Sciences en France et dans les Pays Étrangers*, núm. 20 (1860), p. 25-28, 40-42, 57-59, 74-76.

HAUPT, Herman (1885): *Die deutsche Bibelübersetzung der mittelalterlichen Waldenser in dem Codex Teplensis und der ersten gedruckten geutschen Bibel nachgewiesen, mit Beiträgen zur Kenntniss der romanischen Bibelübersetzung und Dogmengeschichte der Waldenser*, Würzburg, Stahel.

IZQUIERDO, Josep (1997a): «De la lecció de la Sagrada Escriptura en llengua vulgar», en José Manuel LUCÍA (ed.): *Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (Alcalá de Henares, 12-16 de septiembre de 1995)*, vol. 2, Alcalá de Henares, Universitat d'Alcalá, p. 847-856.

IZQUIERDO, Josep (1997b): *La Bíblia en valencià. De la lecció de la Sagrada Escriptura en llengua vulgar*, València, Saó.

JOSTES, Franz (1885): *Die Waldenser und die vorlutherische deutsche Bibelübersetzung. Eine Kritik der neuesten Hypothese*, Münster, Schöningh.

KUTTLER, Max (1884): *Der Codex Teplensis enthaltend die Schrift des newen Gezeuges*, Augsburg & Munic, *Sumptibus auctoris*.

LIGHT, Laura (1984): «Versions et revisions du texte biblique», en Pierre RICHÉ & Guy LOBRICHON (dir.): *Le moyen âge et la Bible*, París, Beauchesne, p. 55-93.

LODS, Adolphe (1920): «L'École de Strasbourg et son influence sur l'étude des sciencies religieuses en France au XIXe siècle», *Revue de l'Histoire des Religions*, núm. 81 (1920), p. 105-134.

MASSOT, Josep (2006): «L'Institut d'Estudis Catalans i l'edició de la Bíblia catalana medieval», *Llengua & Literatura*, núm. 17 (2006), p. 217-226.

MASSOT, Josep (2012): «Els *Estudis Universitaris Catalans* i el *Repertori de manuscrits catalans*, mecenatge de Rafael Patxot i Jubert», en *Estudis de llengua i literatura*, vol. 65, Barcelona, Anglo-Catalan Society *et al.*, p. 167-180.

MENSA, Jaume (2012): *Introducció a la filosofia medieval*, Cerdanyola del Vallès, Universitat Autònoma de Barcelona.

METZGER, Bruce M. (1977): *The early versions of the New Testament. Their origin, transmission and limitations*, Oxford, Clarendon.

MEYER, Paul (1889): «Fragment d'une version provençale inconnue du Nouveau Testament», *Romania*, núm. 18 (1889), p. 430-438.

MILLARES, Agustín (1925): «De paleografía visigótica. A propósito del códex Toletanus», *Revista de Filología Española*, núm. 12 (1925), p. 252-270.

MOORE, George Foot (1893): «The Vulgate chapters and numbered verses in the hebrew Bible», *Journal of Biblical Literature*, núm. 12 (1893), p. 73-78.

MONOD, Gabriel (1900): «Bulletin historique. France. Nécrologie», *Revue Historique*, núm. 64 (1900), p. 93-96.

MOREL-FATIO, Alfred (1892): *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, París, Impremta Nacional.

MOREL-FATIO, Alfred (1897): «Katalanische Literatur», en Gustav GRÖBER (ed.): *Grundiss der romanischen Philologie*, vol. 2.2, Estrasburg, Trübner, p. 70-128.

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

MUNDÓ, Anscari Manuel (2002): *Les bíblies de Ripoll. Estudi dels mss. Vaticà lat. 5729 i París BNF lat. 6*, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana.

MUÑOZ, Ricardo (2010): s.v. *Giudaizzanti*, en Adriano PROSPERI (dir.): *Dizionario storico dell'Inquisizione*, vol. 2, Pisa, Normale, p. 709-712.

NOBEL, Pierre (2011a): s.v. *Bible, IVe s.*, en Claudio GALDERISI (2011), p. 121-137.

NOBEL, Pierre (2011b): s.v. *Glossa ordinaria, XIIe s.*, en Claudio GALDERISI (2011), p. 483.

NÜESCH, Hans Rudolf (1979): *Altwaldensische Bibelübersetzung. Manuskript Nr. 8 der Bibliothèque Municipale Carpentras*, vol. 1, Berna, Francke.

OCHOA, Eugenio de (1844): *Catálogo razonado de los manuscritos españoles existentes en la Biblioteca Real de París, seguido de un suplemento que contiene los de las otras tres bibliotecas públicas (del Arsenal, de Santa Genoveva y Mazarina)*, París, Impremta Reial.

PERARNAU, Josep (1978): «Aportació al tema de les traduccions bíbliques catalanes medievals», *Revista Catalana de Teologia*, núm. 3 (1978), p. 17-98.

PERARNAU, Josep (1979): «Les traduccions bíbliques catalanes medievals. Camps de treball», *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*, núm. 12 (1979), p. 4.

PERARNAU, Josep (1983): «Noves dades sobre traduccions catalanes de la Bíblia els segles XIV i XV», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 2 (1983), p. 349-356.

POERCK, Guy de & Rika van DEYCK (1968): «La Bible et l'activité traductrice dans les pays romans avant 1300», en Hans Robert JAUSS (dir): *Grundiss der romanischen Literaturen des Mittelalters*, vol. 6.1, Heidelberg, Winter, p. 21-48.

POY, Pere Ignasi (2020): «Dessoterrant la Bíblia hebrea catalana. Mostra de la troballa de Js 18-24 en un manuscrit del segle XV», en Vicent Josep ESCARTÍ & Rafel ROCA (dir.): *Congrés Virtual Internacional sobre proscrits, marginats i minories a la Corona d'Aragó (se-*

gles XV-XVIII). Textos i vides, València, Universitat de València, <https://bit.ly/31GoFR5>, data de consulta: 1 de maig de 2021.

POY, Pere Ignasi (2021): «Sense anells ni braçalets. Gemma Avenoza (1959-2021)», *La Vanguardia*, núm. 50.153 (24 d'abril de 2021), p. 31.

PUIG, Armand (1997): *La Bíblia a Catalunya, València i les Illes fins al segle XV*, Tarragona, Arquebisbat de Tarragona & Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós.

PUIG, Armand (2001): «Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia», en *El text. Lectures i història*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 107-231.

PUIG, Armand (2004): «Estudi introductori», en Jaume RIERA, Pere CASANELLAS & Armand PUIG: *Corpus Biblicum Catalanicum. Bíblia del segle XIV. Èxode i Levític*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. xvij-lv.

PUIG, Armand (2021) (ed.): *Els salms en hebreu, grec, llatí i català. Homenatge a Sant Jeroni en el 1600 aniversari de la seva mort*, Barcelona, Associació Bíblica de Catalunya, Ateneu Universitari Sant Pacià, Centre de Pastoral Litúrgica & Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PUJOL, Josep (2011): s.v. *Llibre de Gènesi, XIIIe-XIVe s.*, en Claudio GALDERISI (dir.): *Translations médiévales. Cinq siècles de traductions en français au moyen âge (XIe-XVe siècles). Étude et répertoire*, vol. 2.2, Turnhout, Brepols, p. 1177-1179.

PUJOL, Josep M. (2001): *Recomanacions per a l'edició de textos medievals*, Barcelona, *Sumptibus auctoris*.

PUJOL, Josep M. (2002): *Memòria d'Eudald Solà, filòleg (1946-2001)*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

RHPR (1977) = REVUE D'HISTOIRE ET DE PHILOSOPHIE RELIGIEUSES (1977): «Professeurs de la Faculté de Théologie Protestante de Paris (1877-1977)», *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses*, núm. 57 (1977), p. 357-365.

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09

RIERA, Jaume (1971-1975): «Un recull d'oracions en català dels conversos jueus (segle XV)», *Estudis Romànics*, núm. 16 (1971-1975), p. 49-97.

RIERA, Jaume (1975): «Oracions en català dels conversos jueus. Notes bibliogràfiques i textos», *Anuario de Filología*, núm. 1 (1975), p. 345-367.

RIERA, Jaume (1988-1991): «Un siddur en català dels conversos jueus (segle XV)», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts Sant Jordi*, núm. 2 (1988), p. 55-64 + 43 p. s.n.; núm. 3 (1989), 28 p. s.n.; núm. 4-5 (1990-1991), 60 p. s.n.

RIERA, Jaume (1993): *El siddur en català dels conversos jueus (s. XV) conservat a la Reial Acadèmia*, Barcelona, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts Sant Jordi.

RIERA, Jaume (2011-2012): «Els jueus dins el context català dels segles XIV i XV», *Lambard*, núm. 23 (2011-2012), p. 9-41.

ROBERT, Daniel (1977): «La Faculté de Théologie de Paris de 1877 à 1906. Essai d'aperçu général», *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, núm. 123 (1977), p. 554-616.

RUIZ, Elisa (1997): *Catálogo de la sección de códices de la Real Academia de la Historia*, Madrid, Reial Acadèmia de la Història.

SNEDDON, Clive R. (1999): «The origins of the Old French Bible. The significance of Paris, BN, ms. fr. 899», *Studi Francesi*, num. 127 (1999), p. 1-13.

SOBERANAS, Amadeu J. (1982): «Notícia de Pere Bohigas Balaguer, filòleg i bibliòleg», en Pere BOHIGAS: *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Fundació Congrés de Cultura Catalana & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. vij-xxj.

SOBERANAS, Amadeu J. (1985): «El *Repertori de manuscrits catalans* de Pere Bohigas», en Pere BOHIGAS: *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5-8.

TORRES, Fèlix (1836): *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona, Verdaguer.

TREBOLLE, Julio (1993): *La Biblia judía y la Biblia cristiana. Introducción a la historia de la Biblia*, Madrid, Trotta, [3]1998.

VENTURA, Jordi (1963): *Els heretges catalans*, Barcelona, Selecta.

VENTURA, Jordi (1993): *La Bíblia valenciana. Recuperació de la història d'un incunable en català*, Barcelona, Curial.

VILLANUEVA, Jaume (1806): *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 4, Madrid, Impremta Reial.

VENTURA, Jordi (1851): *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 18, Madrid, Reial Acadèmia de la Història.

VILLANUEVA, Joaquim Llorenç (1791): *De la lección de la Sagrada Escritura en lenguas vulgares*, València, Monfort.

WHITE, Henry J. (1901): «Samuel Berger», *Journal of Theological Studies*, núm. 2 (1901), p. 262-265.

WUNDERLI, Peter (2009): *Le Nouveau Testament de Lyon (ms. Bibliothèque de la Ville A.I.54-Palais des Arts 36*), vol. 1, Basilea & Tübingen, Francke.

WUNDERLI, Peter (2016): *Le Nouveau Testament occitan de Paris (ms. BN fr. 2425)*, vol. 1, Tübingen, Francke.

WUNDERLI, Peter (2017): *Les quatre évangiles occitans dans le ms. BN fr. 6261*, vol. 1, Tübingen, Francke.

Ítaca. Revista de Filologia, núm. 12, 2021, 227-278
e-ISSN 2386-4753 | ISSN 2172-5500
https://doi.org/10.14198/ITACA2021.12.09